

МУСОЛІНІ

— ❦ — ❦ — ❦ —

Беніто Муссоліні

Беніто Муссоліні

Михайло Бстроберха

МУСОЛІНІ ЛЮДИНА Й ЧИН

(з передмовою д-ра Дм. Донцова)

Л Ъ В І В

1 9 3 4

„Книгозбірня Вістника“

ч. 1.

scan from diasporiana.org.ua

П Е Р Е Д М О В А.

Коли наступив фашистівський переворот в Італії, ледві чи хто передбачав, що не мине й десять літ, а „фашистівська зараза“ розточиться по цілій Європі.

У нас спершу викликав фашизм здвигання плечима. Тепер з ним — як з кожним фактом — погодилися, але розуміють його і його основника — чин і людину — так само мало, як і перед десятима роками.

Це одна з причин, для якої видаємо цю книжку, першу у нас, присвячену Мусоліні.

В наші часи, пересякнуті отруйним запахом прогнилого соціалістично-ліберального світа, він був перший, хто тому світові задав рішачий удар.

В часи, коли „права людини і горожанина“ вродилися в „право“ перекінчництва і анархії, він поставив на місце права — обов'язок. На місце „людини“ — родину, корпорацію і рідний край. На місце атомізму — суспільну гієрархію.

Розпаношеному інтернаціоналізмові й масонерії, — таранам у руках ворогів народу, він протиставив націю.

Один з його вірних — Джіовані Джентіле писав: інтелектуалізм — ця гангрена ХІХ в. — бачив верх мудрости в стані апатії, в якій розуміється і „за“ і „проти“ всякої річи і в якій гине всяка пристрась і — всяка децизія. Цьому інтелектуалізмові епікурейців протиставив Мусоліні — волюнтаризм. „Італії — казав не бракло програм, бракувало нато місць людей і волі до їх здійс-

снення". Тим допроваджував до шалу злоти всіх гомункулусів, що не в людині, а в програмі та в ласкавій „еволюції“ шукали спасіння.

Коли сучасники його вірили в — такий вигідний! — автоматичний поступ, він змусив їх повірити, що не історія щось зробить для нас, лиш ми самі мусимо творити історію.

Лібералізм вчив пасивно угинатися масі. Він прийшов не коритися їй, а „згинати душі людські“, поставити на місце ідеї аморфної „маси“ — ідею творчого „проводу“; на місце ліберально-соціалістичної безформности, — залізну форму суспільної карности і порядку.

Лібералізм, зледащільний і змиршавільний, — удався до компромісу. Він — до цісарського розтину. „Коли наші вороги — казав — виступають зокрема чи разом проти нас, одне лиш нас обов'язує: перемогти їх і усунути геть“.

Бо епохальні реформи в житті народів переводилися сильною децизією і вмінням нагинати до неї оточення: за його згодою чи проти неї.

Своїм чином очистив свій нарід від розкладаючих сил інтернаціональної й рідної колтунерії. А Італію — з країни-провінції зробив нацією, без якої не сміє нічого важного статися на нашій континенті, а подекуди, і поза ним.

Проти сил, з якими боровся фашизм, вів пропаганду „Вістник“ і „Літ.-Наук.-Вістник“ від 1922 року серед — спочатку — повного незрозуміння нових ідей нашою суспільністю. Тому якраз „Книгозбірня Вістника“ уважає за свій обов'язок дати нашим читачам маркантну сільветку людини, яка тріумфом своїм і свого діла — здвигнула нові дороговкази для збаламучених конаючим ХІХ м віком — народів.

Др. Дм. Донцов.

Р І Д.

I.

Романія. Округ, якого береги зі спрагою припадають до блакитніх хвиль Адріатику. А море хвилями рветься до берегів, на яких зеленіють густі сади та виноградники, що рядами, біжать рівниною, то високими горбами в соняшні далі. То тут, то там несеться гомін співу села. І лиш у цій Романії співають не в один голос, а, як у нас, на голоси...

У цьому окрузі Романії, у присілку Варано ді Коста, що належить до громади Предаппіо, повіту Форлі, жив коваль, а пізніше трактирник, Олександр Мусоліні.

Про цей округ Романію, біограф каже:

„Романське вино щире: дає жвавість і дещо смутку. Алеж це вино не є зрадливе: його сила має глибину лагідности й запаху. Та й і люди, що його пють, такоїж вдачі... Округи Тоскана і Романія, це найчистіші правдиво італійські землі“.

Може Олександр Мусоліні походив із роду тих Мусоліні, що колись жили в місті Больонії; які брали живу й провідну участь у війнах цього міста в XIII. в. А програвши, попав рід у неласку побідника. Тож мусів, як це й тепер буває, утікати без нічого, як кажуть, ледві з душею, у світи. Так можна собі й пояснити те, що Олександр Мусоліні був тільки коваль.

Назваж „Муссоліні“ походить мабуть від того, що рід Мусолініх виробляв чи торгував мусліном. Себто: делікатними льняними полотнами, яких на-

зва пішла з тієї місцевости, звідкіль вони дісталися в Європу, а саме з Моссулю в Азії.

Та вертаймося до коваля Олександра Мусоліні. У своїй ранній молодости зачитувався він творами Коста й Бакуніна. Був замішаний у політичні процеси. Це були часи, коли в Італію, у першу чергу в провінцію Романію, проникала соціалістична пропаганда. Олександр довший час і в тюрмі просидів за свої політичні переконання.

Коли вийшов на волю, дальше бере участь у політичному житті. Є рівночасно бурмістром. Його кузня була найживішим місцем сходин однопартійців. А Олександр більшу вагу привязував ідеї, ніж грошам.

Мав Олександр жінку, що звалась на імя Роза. Була народньою учителькою тогож села. Школа приміщувалася в тому самому будинку, що кузня, лиш на горі.

В селі люди любили Розу. Зате часто прислухуючись вечірнім балачкам, що велись у їх хаті, вона хмурилася, сердилася і вперто мовчала. Лютило її оце безконечне пусте говорення. Вона бачила, що всі ці однопартійці тільки й знали: використовувати її чоловіка.

Ось у цьому окруженні, дня 29. липня 1883 року вродився Беніто Мусоліні.

ДИТИНЯЧИЙ ВІК.

II.

Послухаймо самого Мусоліні, що він говорить про своє дитинство.

„Вродився я — каже — в неділю, у другій годині. В нашому селі саме того дня припадав празник... Мій батько... до школи ніколи не ходив. Ледві скінчив він десять років, його дали до кова-

ля у науку. В роках науки пізнає міжнародницькі ідеї. Коли скінчив науку в коваля, відчинив у Довії свою кузню. В селі Довії люди були напасливі, готові за дрібничку до бійки. Тут мій батько ширить міжнародні ідеї, організує гурт приклонників цих ідей. Цей гурт розбиває пізніше поліція.

„Між 4 і 5 роком життя я почав учитися з букваря. Не проминуло багато часу, а я уже читав зовсім поправно. Образ мого діда зникає десь у далині...

„До гурту дітей зближаюсь у шостому році життя. Від шостого до девятого року я учився в моєї мами, а потім у вищепочатковій школі в учителя Сільвіо Марані. Був я справжній халамидник, несупокійний, дошкульний. Нераз було вертав у хату з розбитою каменем головою. Але я був мстивий.

„Був я страшний злодійчук на полі. Підчас ферій я брав малий рискаль і з моїм братом Арнальдом ішли ми над річку. Одного разу викрав я з сітки, що хтось наставив, птахи. Побачив це власник і пустився за мною. Я перебіг цілий довгий хребет гори, перейшов убрід річку, а добичі таки не віддав.

„Дуже любив я птахи, а понад усіх сову“.

Це були його найкращі приятельки. Щорічно вижидавав часу, щоби піти попід великі мости й вибирати з гнізд малі совинята. Одну сову виховав і держав її біля свого ліжка і говорить про цю сову так:

„Коли я ніччю прокидався, бачив оті округлі, жовті, як золоті кружки, форфоризуючі очі, що мене берегли“.

І далі згадує своє дитинство:

„Моя матір і моя баба, що були віруючі, брали мене до церкви. Але в церкві я не міг довго всидіти. Рожеві світла палаючих свічок, прони-

кливий запах кадила, колір священничих риз, лінивий спів вірних і музика органів, усе те дуже мене бентежило“.

А на фронті в 1916 році в день Різдва Мусоліні, згадуючи свій діточий вік, пише дня 25. XII. у щоденнику:

„Тому років двадцятьпять був я дитиною — задиркуватий і нестерпно настирливий. Дехто з моїх ровесників носить і досі на голові шрами від мого каміння. Вже з самої природи чув я нахил до мандрів. Від ранку до вечора йшов я здовж берегом ріки й вибірав гнізда, крав овочі. Ходив і до церкви. Різдво з тих часів ще живе в моїй пам'яті. Мало було таких, що на Різдво не ходили на Божу службу. Мій батько і ще хтось... Я не міг стерпіти того запаху кадила: так мене турбувало це, що інколи мені робилося погано“...

Дитиною Беніто був худошавий на виду. Чоло висунене дещо вперед, а під чолом горіло двоє несупокійних, чорних очей. У клясі матері він страшив дівчат, щипав хлопців. Між тими дітьми-дівчатами семилітня Марієтта припала йому до впадоби. Нераз було десь за селом він ліз за придорожній тин, вижидаючи на цю сільську дитину. Коли Марієт надходила, він зненацька вискакував зза плота, щоб налякати її. Горе їй, коли кричала! Дівчинка дещо залякана йшла за ним, звичайно, підлещена, що цеж син учительки. „Дай, я тебе поцілую“! — казав. Потім брав за її русаву довгу косу й гралися в коней. І зненацька покидав її, знуджений нею і грою. „Тепер іди собі!“ і вона нишком відходила.

Його молодший брат Арнальдо, що ходив до школи у недалекій місцевості Мельдоля, перебуваючи літні ферії дома, бігав разом із Бенітом на всякі діточі пригоди. І тоді:

„Арнальдо і я спали в одній кімнаті, в одному великому залізному ліжку, яке зробив мій батько; без ніякого матраца, а звичайний міх, випханий кукурудзянкою“... — згадує теперішній диктатор, пишучи спогади про свого покійного батька. І в цій же книжці ще таке „Була коло нас велика нужда: ми в других позичали хліба, олію, солі“...

Брав його батько й до кузні, щоб учився ковальства. Інколи, підчас роботи, він було задивиться десь у далекі зелені поля, батько підходив і сильним ударом руки нагадував йому ковальську працю. Беніто це приймав мовчки: „знав, що життя не знає милосердя, то й краще прийняти удар від свого батька, ніж пізніше від чужих“. Його боліла образа, а не біль. Коли розпечене залізо під ударами молота сипало на всі боки яскравими іскрами, він заслонював очі. Батько кричав: „Так ніколи не навчишся!“ І знову ремінь батька втинався в його молоде тіло. Беніто мовчки стогнав і втікав у хату.

Раз дитиною, коли мав сім років, кликнув на нього вже старший син сусіда:

— Принеси мені твій новий візочок!

Беніто бігом, утішний, що до нього старший говорить, приніс цю іграшку-візочок. А цей зрадливо вдаривши цим візочком Беніта в лице, утік із цінною іграшкою.

Дитина вернула в хату, плачучи.

„Хто тебе набив? Хтось більший від тебе? І ти йому не віддав? — спитав батько і вдаряючи його в лице,¹⁾ додав: „Учись боронитися як чоловік, а не слюни розпускати як жінка!“

В туж мить дитина перестала плакати. Дещо

¹⁾ Звичайно в Італії, надто на півночі, б'ють дітей в лице
— Автор.

подумав. Найшов каменя. Весь день ходив і гострив цей камінь. І ще перед вечером віднайшов того більшого, свого противника, що так зрадливо його вдзрив. А цей більший уже про все забув. Беніто підійшов до нього:

„Чому ти мене візком по голові вдарив?“ — і більшого в голову каменем, ще й загостреним, раз, два, три, — поки не побачив, що бризнула кров.

Інколи нападали дитину дивні настрої. Раз було побачивши здалека в городі старенького сусіда, який сапав, Беніто прожогом прибіг до нього, вихопив сапу і шість годин сапав за старого. А старий сидів на межі й курив свою люльку. Коли хлопчина втопився, кинув сапу і відійшов без слова, як і прийшов.

Був він провідником таких однолітків як і сам, у виряжуванні по овочі в сусідські сади. Раз заскочив їх власник саду. І той, що сидів на деревині й тряс овочі, переляканий упав і зломив ногу. Беніто, хоч загрожений рушницею пошкодowanego господаря, вертається й бере упавшого зі зломаною ногою на плечі і шойно тоді тікає.

Небуденне й окруження, серед якого малий Беніто знаходиться. Оце знане окруження села, чи й міста, що складається з усяких типів, у яких киплять темні пориви крові.

У селі, в якому родився й виростає малий Беніто, живе дрібний горбатенький дідич, що зветься Фортунато. Він, оцей Фортунато, закохався у гарній Терезі. А ця й знати нічого не хоче про нього, бо вона ж кохається уже дев'ять років з одним сільським молодим скрипаком. Її ж чоловік нічого не знає, ні відає. І ось Фортунато одного дня бере чоловіка Терези й веде до сховку, в якому той бачить свою Терезу в тісних обіймах скрипака, його щирого приятеля. У розпуці чоловік скінчив

самогубством. А скрипак, довідавшись про це, поїхав у Мілян й там, два дні пізніше, на Великому цвинтарі, теж кінчить самогубством.

По сусідству жила Нарчіза. Інколи в ночі лунав крик із її хати: п'яний чоловік побивав її важко й забирався до її доньки від першого чоловіка. Одної ночі його напала алькоголічна горячка — делірієм — і він переступив поруччя сходів і впав із другого поверху на долину, гинучи на місці. Нарчіза побігла по сходах за ним, а допавши його, стала копати ногами ще теплий труп й у ненависті говорила:

— „Ти вмер, вмер, ну нарешті таки вмер! Бодай тепер можу врешті плюнути тобі в лице!“

Була ще одна незвичайна сусідка Джйованна, Була гарна. Любили її дуже. Кажуть, що знала вона кохання й поза своїми шлюбними чоловіками, яких мала трьох. З третім вона ніколи й не сварилася. Він ніколи не хотів їсти з нею при столі. Звичайно говорив: „Краще їсти в трійку: я, моя собака і кий, щоб гнати геть собаку“. А коли одно, чи друге стогнало від недомагань старости, він, або вона—казали: „Вже дідько бере тебе!“ „іди ти наперед туди!“ і з усміхом показували собі цвинтар, що був недалеченько.

У рідному селі Мусоліні був, за часів його дитинства, звичай, подібний до українського, званий досвітки. Тільки в нас, бодай знаю на Поділлі біля Бердичева, сходяться тільки молоді і сходяться до хати. В Італії приходять і старі, а сходяться у широкій стайні. Ось тут малий Беніто теж приходив і в той час, коли жінки прядуть, чоловіки курять і пють вино, він, під голосне румигання худоби, читає з захопленням „Нуждарів“ Піго.

З РІДНОЇ ХАТИ У СВІТ.

III.

Його матір слідила за бажаннями дитини. Не подобалося їй, що хлопець отак пристає з таким товариством. Матір, немов передчувала, що синові іншого товариства треба. Захотіла дати його до духовної колегії Батько, революціонер, не хотів і чути про це. Та нарешті уступив. І Беніта відвезли у місто Фаенца до Отців Салезіянців.

Кілька літ пізніше, в тюрмі він про це писав:

„Ті тижні, перед моїм відїздом до Фаенци, я став таким шибайголовою, як ніколи передше.

„В середині в мені я відчував якийсь таємний несупокій. Неясно передчував я, що колегія, це все одно, що тюрма. І я хотів собі надолужити: я ганяв полями, виноградниками, балками. Радів останніми днями моєї волі.

„Не памятаю, чи дуже було мені жаль покидати моїх молодших—сестру Едвіджу й брата Ананальда. Було мені жаль лишати чижа в клітці біля вікна.

„У хвилині прощання я заплакав. У візочку, який тягнув осел, сів я і батько. Мої речі зложили під сидіння. Пустились у дорогу. Не встигли ми проїхати й двісті метрів, як осел спіткнувся й упав.

— „Поганий знак! — сказав батько. Підняв осла й ми дальше поїхали. Я весь час мовчав. Дивився на поля, що тратили вже зелень, за ластівками, що літали над головою, за бігом ріки...

„...Була либонь друга година пополудні, як ми задзвонили до Салезіянців. Відчинили Батько представив мене цензорові. Цей глянув на мене і сказав:

— „Мабуть хлопчина жвавий. — Батько мене пригорнув і поцілував. Він був зворушений. Коли

за мною зачинилися великі входові двері, я вибухнув плачем“.

В колегії Отців Салезіянів при їді було три столи: середній, шляхтичів і третій, звичайний. Він належав до того звичайного, найбіднішого. Це передчасне впокорення він болючо відчував. І не диво, що його гордість інколи вибухала й він ставав нестерпимий. Його держали в інституті, бо був до науки дуже здатний, але за бурхливий. Тоді приходила матір і плачучи, просила, щоб його не проганяли. До міста Форлі писала матір прохання, щоб її синові Бенітові, який учиться добре й „можна по ньому сподіватися добра“, дати поміч. Відмовили.

Двічі його вигнали були з колегії. За що? Він не міг стерпіти, щоби хтось більше вартував як він — у чомуб це не було. Було проходили місяці в супокої. Та приходив бурхливий час, порив життя, що ним опановувало. Вистарчало, щоби хтось на нього якось не так подивився, якесь невлучне слово сказав, а він уже кидався з кулаками. І панував тоді над усіми учениками страхом. Потім це минало.

Раз, за якусь важку провину, замість вигнати його, позбавили на дванацять днів забав. Кожного дня, по чотири години, під дозором старшого, клячав у кутку біля дверей. Либонь і кукуридзи сипали під коліна й він аж рани дістав.

Одного дня ігумен шепнув йому: „Мусоліні, чорне в тебе сумління, як пекло. Можеб ти висповідався завтра!“ А він, щоб не сповідатися, заховався у подвірі за стовбом і там усю ніч перебув. Дві великі собаки гавкали на нього. Хоч і лякався, не уступив.

Один біограф таке каже про теперішнього диктатора:

„Вже дитиною і юнаком був протирелігійний.

І тепер він не вяжеться ніякою ні релігійністю, ні протирелігійністю. Ніяка секта, цьому фанатизмові єдності батьківщини, не подобається. А між тим в пробігу пятьдесятьох років національної злуки, два сильні удари в міжнародню і тайну масонерію упали від нього: і то були удари двох протилежних моментів і політичних постав: у 1910 році соціялістів, а в 1923 році фашистів примусив він вибрати або масонерію або партію, якої був головою. І хоч не любить течій протирелігійних, не гласкає й духовенства"... А проте „знову заводить Розпяття і ранню молитву в народніх школах і науку релігії у середніх школах... У парламенті, де досі це була нечувана річ, лунає слово „Бог“.

Беніто з запалом поринає у стару латинську літературу. Цезар, Тацит, поема Еней стають для нього одинокі невідступні приятелі. Рим стає для його діточих мрій загадочно чудовою мрією.

Від Отців Салезіянів переходить до школи у місточку Форлімпополі. Він уже в тому віці, коли за книжкою проходять непомітно дні. Тут уперше як сімнадцятьлітній юнак, у театрі в місті Форлі — що дуже близько — з нагоди свята в честь Джюзеппе Верді виголошує промову.

ПО СКІНЧЕННІ ШКОЛИ І ЗА КОРДОНОМ ІТАЛІЇ.

IV.

Вертає у рідну хату з дипломом народнього вчителя. В Предаппії було вільне місце громадського писаря. Заходиться дістати це місце: воно булоб і вигідно бути при матері, що інколи занепадала на здоровлі. Його прохання відкидають, бо за молодий, має лиш вісімнадцять років. Врешті —

від нього тоді заносило революціонером: цього не любили.

Незабаром дістає місце вчителя в народній школі у місцевості Гуальєро Емілія біля Гуасталля, над рікою По. Ось, що Мусоліні сам про цей час говорить:

„В одне понуре й сумне пополудне прибув я туди. На стації хтось вижидав мене. Того самого дня пізнав я старших цієї місцевости — соціялістів і урядовців. Найшов я приміщення — харч і кімната — за сорок лірів місячно. А моя платня за вчительство була 56 лірів. Не було чому радіти. На другий день ранком я пішов до школи, до якої було два кільметри — в присілку Пєве Салічето. Мав я майже сорок хлопчаків дуже лагідної вдачі. Я їх полюбив .. Все пополудне й вечорі були вільні. Круг знайомих поширився... Кожної неділі були танці. Ходив і я танцювати. А місяці нишком минали“.

Багато читав літератури економістів колективізму. Але більш ніж німецький учений колективізм Маркса, припадали йому до вподоби писання філософів ідеалістичного латинського комунізму, як Бабеф, Прудон, Буонаротті.

Окрім того жив життям молодости. Вчився грати на скрипці. Ходив на танці. Заходив і до трактирів, де любив випити доброго вина.

Скінчився шкільний рік. Мусоліні згадує:

„Літні ферії були чудові. Тоді я постановив виїхати до Швайцарії й спробувати щастя ще там. Зателеграфував до матері, щоби прислала конечну квоту грошей. І мати телеграфічно прислала мені 45 лірів. Вечером девятого липня я прибув до Кассо.¹⁾ Вижидаючи поїзд, яким я мав їхати аж у глу-

¹⁾ Містечко на кордоні Італії і Швайцарії.

бину Швейцарії, купив я італійський часопис „Секольо“. І в цьому часописі я вичитав, що мого батька арештували. Це мене вразило до болю. Арештували його за виборчі колотнечі, а саме: в Предаппії й в Орте соціялісти, щоби перешкодити побіди клерикалів, розбили виборчі урни. Ця вістка про арешт мого батька поставила мене на розпутті: вертати, чи даліше їхати? Я постановив даліше їхати. І на другий день у полудне я вже був у місті Івердон. А в кишені було в мене дві ліри й десять центезімів“.

І тепер у Муссоліні починаються дні нужди, часто просто безпросвітньої нужди. З того часу є один дуже цінний, мало знаний його лист, який він тоді написав до одного приятеля:

Льозанна, 3-9-1902.

„Дорогий приятелю!

„Це, що починаю тобі писати, це спогади. Сумні спогади розпучливої молодости, в якій ба-читься, як усе пропадає, навіть ідеал.

„Це, що стану тобі даліше писати, ти про це нікому не скажеш. Ці мої терпіння знає лиш одна жінка й, коли прочитаєш, знатимеш їх і ти. Колиб ти комусь про це сказав, — я прокляну тебе. Ця моя вимога, щоб ти про це мовчав, не повинна тебе дивувати. Ось починаю.

„Попращавшись з моєю нареченою, виїхав я з Гуальтієрі ранком 9 липня... Шлях далекий. Нестерпна спека. Так мене спрага мучила, що я мало не згинув. Кіяссо, перше республіканське містечко, гостило мене до 10¹/₄ год. вечера. Тут я довідався з часопису про арештування мого батька. Колиб я про це був довідався у Гуальтієрі, бувби не поїхав у дорогу. В цьому місті стоваришовуюся з якимсь Тамбероне з Понтремолі. Міняю італійські гроші і сідаю до поїзду, що за 12 годин повинен при-

бути до Люцерни. У вагоні повно італійців. Увесь час подорожі я простояв біля вікна. Була чудова ніч. За горами, що білили снігами, сходив місяць, а довкола нього усміхалися зорі. По озері Люгано бликали чарівні відблиски світла. Верх гори Готтарда стояв мов задуманий велитень. У вагоні всі спали, лиш я роздумував. Про що дував я в цю ніч, що ділила два розділи мого життя? Не пригадую собі. Щойно над ранком, коли поїзд проїздив німецькою Швайцарією, а на дворі стелився осінній дощ, згадав я зі смутком у серці шляхи Італії, залляті сонцем.. Чи це був перший прояв туги? Може це було наслідком фізичної втоми. В Люцерні я пересів до поїзду, що їхав до Івердону. Мій товариш подорожі обіцяв, що у його родича, який торгував тканинами дістану працю. За 36 годин їзди я прибув до Івердону. Очманілий і стомлений я зайшов до якоїсь нужденної коршми, де вперше заговорив по французьки. Попоїв я тут. І пішли ми до того торгівця італійця. Цей одно знав: безконечні балачки. Все таки запросив мене на обід. Запросини я прийняв. І дальше слухав його теревенів. Потім дав мені один скудо.¹⁾ Щоб він не думав, що мені цим зробив велике добродійство, я лишив у нього в застав гарний арабський ніж, який купив весною у Пармі.

На другий день — була це п'ятниця — я зупинився й цілу годину просидів перед пам'ятником Песталльоцці, який тут в Івердоні родився. В суботу, разом з одним безробітним малярем, пішов я у сусіднє місто Орбе шукати праці щоденного заробітника. Працю найшов. І в понеділок 14 липня я почав цю працю. За одинадцять годин денної роботи, за кожную годину 32 центезіми. З повними

---

¹⁾ Тоді це була монета в скількості 5 італ, лірів.

тачками каміння 121 разів на день виходив на другий поверх будови. Вечером мязи в моїх руках зовсім попухли. Зів я печених на вогні картопель і вдягнений кинувся на постіль: це була купа соломи. У вівторок о 5. годині я прокинувся й знову зійшов до роботи. В мені горіла лють німців. На вид власника я кипів зі злости. Третього дня він мені сказав: Ви занадто гарно вдягнені!. Це він натякав на мою роботу. Я хотів було кинутися на нього, розсадити голову цій гидоті, що закидав мені ледачість тоді, коли мої кости вгиналися під вантажем каміння. Хотів я кричати йому в пику: ти хаме!

Та що ж! Того правда, хто платить тобі. В суботу вечером сказав я цьому власникові, що хочу їхати дальше, щоб мені заплатив. Він пішов до свого кабінету, а мене лишив за дверима. По хвилині вийшов. З лихо скриваною люттю кинув мені в руки 20 лірів і чентезіми, кажучи: Оце ваш зарібок, який ви вкрали. Я став як вритий. Що йому зробити? Вбити? І що я йому зробив? Нічого. Дошкулював мені голод, я був босий, без черевиків. Пара чобіток, що були майже нові, подерлись на шкamatтя при цій будові, на цьому камінні, біля якого мої руки стали як попіл. Майже босий побіг я до одного італійця й купив собі пару черевиків підкованих по гірському. Зв'язав мої речі у вузлик і на другий день ранком — неділя 20. липня — у Шаворней всів до поїзду й поїхав до Льозани... Тут є осідок Екзекутивної Комісії Соціалістичної Партії. Виходить тижневик *Avvenire del Lavoratore*, який редагую разом з адвокатом Барбоні. Але, потривай, говорім до ладу. В Льозанні перший тиждень прожив я скромно за зароблені гроші в Орбе. Потім лишився без шага. Одного понеділка в кишені в мене був одинокий метал,

а це: ніклева медаля Карла Маркса. Ранком я зїв шматок сухого хліба, а вечером не знав куди йти спати. В розпуці пустився йти. Потім сів (корчі в шлунку перешкаджали мені ходити) на східці пам'ятника Вільгельма Теля, що стоїть у парку Монтбенон. У той розпучливий момент мої очі були либонь жахливі, бо відвідувачі пам'ятника гляділи на мене підзорливо й майже зі страхом... О 5. годині покидаю Монтбенон і йду до Уші. Довго проходжуюся по чудовій Ке над берегом озера. А тимчасом сходить вечір. І передсумеркові останні світла дня, останні звуки старих дзвонів мене на хвилину відривають від дійсности. Мене огортає безмежний смуток. І на березі озера питаю себе, чи варто жити ще один день... І думаю, а ніжна гармонія, як спів матері над коліскою сина, змінє мої думки. Повертаюся і бачу: орхестра зі 40 музиків грає перед великанським готелем Бо-Ріваж. Опираючись на хвіртці городу, поринаю проникливо поміж густу зелень ялиць, нащурюю вуха й слухаю... Корчі колють мою утробу, як розпалені шпильки. В той час по парку ходять веселі люди. Чути шелестіння шовку і шепіт мов, яких не розумію. Біля мене проходить пара старих. Здається англійці. Я хотів було просити гроша... Та слово завмірає на моїх устах. Низька ростом, груба, заволосена жінка вся блистить золотом і самоцвітами. Я не маю ні шага, немаю кутка, деб пожитися, не маю хліба. Кфенучи, втікаю. Ох! Свята ідеє Анархії... Аджеж одиноке право того що лежить кусати того, хто його давить!

„Від 10. до 11. години лежу під старим великим човном. Від Савої віє холодний вітер. Мені зимно. Знову вертаю до міста й решту ночі пересиджую під Великим Мостом. Ранком, так собі з цікавості, приглядаюся собі у вікнах крамниць

і не пізнаю. Зустрічаю одного земляка з провінції тієї, що й я. Розказую йому про себе. Він сміється. Я клену. Він виймає з кишені і дає мені 50 центезімів. Дякую йому, жену до пекарні й купую хліба. І йду в напрямку ліса. Мені здається, що маю великий скарб. Покинувши місто, з дикою жадобою цербера запускаю зуби в хліб. Уже двадцять шість годин, як я нічого не їв.

„Чую, що в жили починає наплизати життя. Утікає голод, а приходиться відвага життя. Постановляю боротися. Йду до одної вілли над озером, в якій живе професор італієць, якийсь Дзіні. Перше ніж увійти до цього елегантного будинку, чищу черевики, поправляю краватку й капелюх. Увійоджу. Дзіні має розбурхане сиве волосся, надзвичайний ніс. Ледві я привітав його по італійськи, він зустрічає мене вибухом слів „день-у-день оте дошкулювання. Cristo Santo, Santo... тощо. Чого хочете?! Не знаю, просто, не знаю. Побачу, побачимо. Йдіть до Боргатта, рі Солітід — ох, ко-либ я міг!“.

„Щоб ти, чортів сину, сконаз! Ти гультаю! І з оцим „Бувай здоров“ йду геть від нього.

„В слідуючому листі напишу все дальше“.

„Тобі злаватиметься, що це роман, але це таки дійсність“.

„Твою картку дістав. Пиши про новини.

Твій приятель

Беніто Мусоліні“.

Ці жахливі хвилини, які сам так докладно, читко й щиро описує свому приятелеві, він переходить маючи всього лиш девятнадцятий рік життя. Але це ще не все. В тійже Льозанні він дальше терпить голод, нужду, а з тим, звичайно, упоко-рення, пониження: ці дві потвори, ще жахливіші,

як усі страхиття, які людині приходиться у житті перебути.

Той міст, що про нього згадується в листі, це в житті Мусоліні теж свідок його молодого віку мандрівки. Під цим мостом він находив нічний захист. Раз нічку падав дощ. Він заліз у порожню деревляну паку. Добре було спати. Ранком, прокинувшись, побачив біля себе поліціанта, який арештував його за волоцюство. По двацять чотирьох годинах його випустили на волю. Це був перший його арешт. Пізніше він пізнав тюрми Швейцарії, Німеччини, Франції, Австрії й Італії. ✓

Двацять літ пізніше, в 1922 році, Мусоліні, вже як диктатор, поїхав до Льозани на конференцію, на яку запросили його лорд Керзон і Пуанкаре. Високий поліційний урядовець Швейцарії прийшов до готелю спитати Мусоліні, чи він був задоволений із поліційної безпеки біля його особи. Мусоліні підійшов до вікна розкішного готелю і показуючи міст, спитав урядовця:

„Чи ви, пане комісар, пригадуєте собі, як ваша поліція, тому двацять років, мене арештувала онтам?“

Комісар уклонившись, відповів:

„Щож, пане президенте, таке то вже те життя!“

А в тих роках, 1902, у Швейцарії був такий закон: коли на домагання поліції волоцюга показав 15 центезімів, мав право побуту в кордонах республіки цілих 24 години. Колиж мав одного цілого франка, побут його ставав необмежений. І Мусоліні звичайно старався мати один франк — бож це означало: необмежена воля.

По всяких тарапатах, шорстких пригодах, він починав карієру. Він уже не був хлопчиною, що притулку немає. Він уже був мулярський хлопець.

Потім таки справжній муляр, спеціаліст від віконниць. І так літо проходило йому на роботі.

Приходила зима. В Швейцарії зима холодна, мурувати не можна, як в Італії. Заробітку немає, а їсти треба. Кидається сюди-туди й знаходить працю післанця у трактирі-винарні. За цю працю має малу платню, але зате двічі денно їсти: юшка й хліб. А на ніч спати на горищі: холодно бо холодно, але захистно. Хозяйка нарікає: „Алеж бо багато цей хлопчище їсть!“ А він, здоровий, молодий, по дванацятьгодинній праці денно, за її бурмотання мстить тим, що, працюючи в пивниці, потягне собі доброго вина.

По вулицях міста, попихаючи перед собою візок повний пляшок вина, він, босий, без капелюха, лихо вдягнутий, розвозив по пенсіонатах, чи приватних домах вино. За це діставав від господинь на чай, що належиться, по пятьдесят чентезімів.

Про ці свої переживання додому не пише ні слова. Ніколи й не важився, хоч як бідив, попросити з дому помочі. Та матір журиться, тужить за ним. І занедужала. Пише, щоб він приїхав, що вона видужає, коли він приїде. Він приїхав. Коротко був дома: видужала матір, а він знову виїхав на посаду посильного.

Тутже в цьому місті він дальше вперто багато читає, учиться на університеті. З поміж усіх професорів найбільший вплив на нього має славний соціолог Вільфредо Парето. Його вчення він пізніше примінить до політики. З ділянки економії ученик Парета переносить „теорію *imponderabilia*“, якою глибоко перейнятий, в ділянку політики. До цієї теорії він примінив усе своє життя. Парето навчив його свого характеристичного способу слідкувати за проблемами, не підходити до проблеми з ні-

якою теорією, хіба лиш брати теорію, як гіпотезу, як тимчасове вияснення якоїсь низки подій. Вождь фашизму ще й сьогодні зовсім ясно чваниться, що фашизм „не озброєний у ніякі теоретичні доктрини, бо кожна система, це помилка, а кожна теорія, це тюрма“.

В цьому місті він пізнає згодом багато людей з усіх усюдів, що тут учаться, міркують, мріють про інший на світі лад. Це оточення й на нього має вплив. Тут пізнає московських революціонерів, які цілими днями поринали в горячих, для москалів характеристичних, дискусіях. Ці дискусії мали на нього такий вплив, що він уже тоді пізнав, що з балачок нічого не виходить.

Дальше він пізнає писання Ніцше, Жоржа Сореля, які на його духовий уклад мали рішачий вплив. Окрім філософії німецької, пізнавав і оту соняшну грецьку.

Але влада, що за ним слідила, виселила його, з кантону Женеви як небезпечного й підозрілого з політичного боку. Він скривається за французьким кордоном у Анемасі. І тут заробляє лекціями, а літом муляркою. З Анемасу переїздить до Ціріху, де пізнає знову росіян. Між ними А. Балабанову, російську революціонерку, большевичку, яка прибула в Росію разом з Леніном і Троцьким, а яку пізніше большевики вигнали з Росії, як контрреволюціонерку.

Тут у німецькій Швейцарії зустрічає свого молодшого брата Арнальда. Арнальдо теж пустився у світ, жадний ширшого знання, ніж те, якого з книжки можна набратися. Немов передчував, що в майбутньому буде братові помічний. Бож коли Муссоліні стане диктатором, свого брата Арнальдо призначить на своє місце головним редактором часопису „Іль Попольо д' Італія“ у Мілані.

ЗНОВУ В ІТАЛІЇ.

V.

Одного ранку великодньої суботи його насильно вивозять зі Швейцарії, як політично-підозрілого, до Італії. По дорозі ще пересиджує Великдень у тюрмі.

Добрі прятелі ждуть його на стації у Белінцоні в Італії. Ведуть його до вченого професора Джузеппе Ренсі. Цей ним зрадив. Професор дає йому нічліг. Коли лишається сам у кімнаті, подивившись на білу, чисту постіль, він, по брудній, нехлюйній тюрмі, не посмів положитися у те ліжко. На кріслі просидів до ранку.

Зближався час військової служби. І він іде. Приходить у військо з заміткою секретної політичної поліції: „не дуже любить працювати“. А далше важне: „соціяліст“. Приняли його в полку не дуже радо. Та незабаром полюбили за те, що він у скаканці майстер. Понад нього не було. За ним слідкує поручник Анзельмі. Та скінчилося й це тим, що вони оба сприятеливалися. Підчас перебування у війську ждав його новий біль. Його мати важко занедужала. Він дістав телеграму з дому, щоби негайно приїхав. Приїхав у рідну хату. Та мама, либонь, уже його не пізнала: померла. Батько вже підтоптаний на віку. Самому лишень на господарстві бути годі. Просить у військової влади, щоби його найстаршого сина Беніта звільнили з війська. Звільняють.

За ті роки дещо змінилося. Старий Олександр Мусоліні отворив трактир. І ось в цьому трактирі молодий Беніто, з засуканими рукавами сорочки наливає гостям вина. Приятелі за ніщо вже не хочуть його пустити у світ. Підшукують йому дружини. Та його палить вогонь несупокою за широким світом. Він їдкий стає, коли згадає своє ви-

селення зі Швейцарії. І пише до посла соціаліста Віса у Женеві:

„Мав я 19 років, коли прибув до Швейцарії. Працював і заробляв на прожиток в Льозані. По відвідинах моєї недужої матері в Італії, повернувшись у Швейцарію з моїм приятелем, політичним утікачем, Донатіні й ми зупинилися в Анемасі. Ми мали намір заложити міжнародній журал соціалістичної культури... За цих останніх років я багато написав і заходився, навіть даючи з моєї кишені, щоби вдержати при житті „Пролетаріят“ у Нью Йорку, „Майбутнє Робітника“ в Люгано, „Авангардія“ у Міляні. Хай докажуть, у якому-будь моєму писанні до цих часописів, що там є хочби один рядок такий, щоб мене зарахувати до анархістів.

„За сорок днів мого побуту в Женеві, я найбільше часу перебував у бібліотеці університету. Моя „картка“ (що поліція нотує, Авт.) — це справжня брехня. Вигнали мене мов скаженого пса, що хотів усіх заразити“.

Тимчасом мовчки помагає батькові. По цілоденній праці, у вечері і в пізню ніч засідають оба в кухні й читають політичний твір „Князь“ Миколи Макіявеллія. Читають у-голос, на зміну: раз батько, потім син. І попивають варене вино, яке приправляє усяким корінням старий батько. І так Мусоліні далше поринає у рідній хаті в твори Шопенгауера, Ніцше, Макса Штірнера.

Але в шкільному році 1907—1908. ми бачимо вже його знову на посаді народнього вчителя у Тольмеццо біля Фріулі. Тут, окрім деяких коротких перерв, він учиться у вченого пралата Кандотті латини й греки. Дає відчити, організує віча. На одному такому вічу остро критикує уряд. Його хочуть арештувати, але він утікає в гори й там скри-

вається вісім днів. Приятелі нишком носять йому їсти.

Вже тоді був з нього гарний бесідник. Раз було свято Джордана Бруна. Призначений бесідник почав щось говорити, та йшло пиняво. Слухачі зняли репет: „Хайучитель говорить!“ І він, без приготування, почав говорити. Й говорив дві й пів години. На слідуєчий рік його вже не назначили на цю посаду. І він переходить у недалеку від Тольмеццо Онелію. Тут у приватному інституті ім. Улісе Кальві, вчить французької мови. Повернувши на літні вакації до хати, був арештований. Коли по нього прийшла поліція, він читав книжку: „Потривайте, скінчу розділ і йду з вами“, — сказав.

Це був його перший політичний процес.

У ВИРІ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ.

VI.

В тій частині Італії, що перед світовою війною була під Австрією, італійці вели глуху боротьбу проти монархії. Були там дві партії соціялістів італійців: одна, що слухала тільки Відня, друга, що не покидала мріяти про день злуки з матірною землею — з Італією. Цєю другою партією соціялістів проводить молодий Чезаре Баттісті, якого в 1916 році австрійці ростріляли, як італійського конспіратора-іредентиста.

Італійські соціялісти під Австрією, з міста Тренто покликали Беніта Мусоліні на посаду секретаря соціялістичної організації „Camera del Lavoro“. Він починає пізнавати людей, обставини. Сам ще, не знаючи місцевих відносин, він зближається до гурту соціялістів біля часопису „Майбутнє“ („L' Avvenire“). Але коли спостерігся, що

цей часопис має гроші з Відня, що опертий на ідеї „діли і пануй“, швидко його покидає й переходить до часопису „Народ“ („Il Popolo“). Цей часопис оснував згаданий Чезаре Баттісті. І знову поринув у працю: політика, полеміка, пропаганда, деяка лекція французької мови. Попри все те далше грає на скрипці. Пізнає докладніше німецьку літературу. Вперше пише тут наукову працю „Історія фільзофії“, яка не побачила світа: молода, проста жінка з люду, переглядаючи цей жмут паперів і вичитуючи всякі незнані імена, кинула його в піч. Думала любовні листи — помститися би! Пише другу студію „Іван Гус“, яка вийшла друком. Окрім того пише сензаційні оповідання до додатку до часопису. Видумує жахливі притичини, що кінчатся страшною смертю. Але Чезаре Баттісті, як власник часопису, йому пише: „Бійся Бога, не вбивай її!“ І героїня повісти далше крутила життям.

У Тренто Мусоліні попадає у тюрму. Завіщо? Бо був проти тих італійців, що не гляділи на батьківщину, а на Відень. Врешті, від впливом таких своїх поглядів написав статтю під наголовком „Кордони Італії не кінчатся на Аля!“ — себто старі кордони між Австрією й Італією. І його викидають з Тренто, з австрійської займанщини до Італії. До кордону ведуть скутого.

І тоді Чезаре Баттісті пише в своїм часописі: „Його виселення, хоч це для нас глибокий біль для нього честь; хоч для нас велика шкода, для нього слава!“ Одначе між тими передовими вже тоді діячами відносини охололи. Бо на місце Мусоліні Баттісті взяв людину, до якого Мусоліні не мав довіря. І справді: з вибухом війни між Італією й Австрією цей чоловік, якого Баттісті взяв до редакції на місце Мусоліні, видав його австрійській поліції.

Повернувши в Італію, Мусоліні пише кни-

жечку „Зором соціаліста на Трентіно“. В цій книжечці він, хоч соціаліст, заговорив як італієць. У ній говорить вже майбутній провідник нового політичного руху — говорить тоном боевика. Остро докоряє італійській суспільности богатих кляс, які думають, що на землях Трента, Трієсту говорять по німецьки; тій італійській суспільности, що питається: яке саме місто — Тренто, чи Трієст стоїть над морем? В цій книжечці, він обвинувачує тогочасний опортуністичний, й теплий націоналізм.

Обвинувачення було важке. Бо в тих часах в Італії, початок дев'яťсотих років, усі, що почували ширший розмах життя, були соціалістами. Сюди належали і вчені і деякі люди з вищих кругів, звичайно одиниці. Тодіж повстав за почином Марінетті рух футуризму. Він об'єднав у собі всіх найвизначніших молодих мистців. Письменники, поети, малярі, різьбарі, музики: вони постановили рушити духове життя Італії з застою. Рух, життя, гін уперед, це їх головні гасла, і до цього підходили зі становища чисто національного. Їх гордістю було: розбудити Італію, яка тим самим мусить стати вчителькою, як вже була в минулі віки, нового духового життя для усього світа.

Отож в такому часі, ця книжечка наробила чимало галасу. Є в ній одно цікаве місце: „...Ще є одна гіпотеза, а саме: можливість війни між Австрією й Італією. Обов'язком розбитої Австрії буде віддати частину наших ірредентистичних земель“. Це сказане 1909 року. Що найважливіше: його певність, що Австрія буде розбита. Він хвилинки не припускає, що Італія моглаби бути розбита. Сила його духа давала йому непорушну певність, яка його доводить до проводу державою.

ЗА РЕДАКТОРСЬКИМ СТОЛОМ.

VII.

Соціалістична федерація у місті Форлі — повіт, де він родився — покликали його на секретаря. Він уже оженився з тією, що в діточих літах за коси сіпав Мав уже й маленьку донечку Едду. В 1910 році закладає тут тижневик „Боротьба класів“ („La Lotta di classe“). Либонь він у цьому часописі був усім! Хто зна чи й не складачем? За все те мав 120 лірів платні. Коли її хотіли підвищити, сказав: „Ніякої підвишки не хочу. Зовсім не думаю стати каноніком соціалістичної організації!“

У цьому часописі він починає своїми палкими словами, своїми смілими новими в тодішній Італії думками промощувати собі дорогу у політичному житті краю.

Писав: „Не йде про те, щоби раз на тиждень виповнити сторінку. Для нас часопис, це партія. Це наш прапор. Це наша душа..“ А офіційна партія це „великий труп на сцені комедії третьої Італії. А щоб сказати не так вразливо, то це аптика, що банкрутує“. А соціалізм, це зовсім що інше, це річ „проста, шорстка, що складається з протирічностей і насилля. Це війна, а у війні — горе милосердним. Тільки йдучи цим шляхом, можна дійти до цілі і соціалізм тоді не стане країною дармоїдів для політикантів і для слабих. Це не є справа для торговців, не гра для політиків, не мрія для романтиків... це зусилля підйому одиниці і громади, морального і матеріального...“

Хоче чи не хоче, соціалістичний часопис, щоденник „Вперед“ („Avanti“), який виходить у Міляні, ці думки передруковує, цікавиться ними. За ці думки авторові дісталось від інших часописів. Всяко його називали: „джигун“, „утриманок“, „панок“, „кретин“,

„незрячий“, „запроданець“, „півголовок“, „гидкий плаз“. Мусоліні відповідав: „Наше життя, це отворена сторінка, на якій написані ці слова: наука, нужда, боротьба. Почуваємося сильні, бо ми чисті... Не бажаємо ні популярності, ні клієнтів, ні голосів. Ми сміємо жорстоку правду сказати у-вічі навіть тим, що за нами йдуть“.

І так мале місто Форлі стає осередком опозиційного соціалізму, який виступає проти офіційного соціалізму в Міляні.

26 листопада 1910 року вміряє йому батько. У своєму власному часописі „Боротьба кляс“ Мусоліні пише:

„Пишу тремтячою рукою. Не думаю мережати життєпис, ні ткати похвали, лиш найзвичайніше: скласти останню прислугу моєї синівської відданости на могилі мого батька. Мій батько був радним громади і синдиком Предаппії. Якщо деякі діла, безперечно корисні виконано, то це завдяки моему батькові, який безупинно добивався цього де було треба. Проте політична влада мала його на оці... В партії мій батько зазнав радости, зазнав і лиха, якого причиною були морально нужденні люди. Був добрий інколи надмірно. Зробив добре приятелям і ворогам. Його життя було важке. З матеріяльних богацтв не лишив нам нічогосько. Моральних богацтв лишив нам цілий скарб: Ідею.

„А тепер, по сумній перерві, о життя! дальше йди своїм шляхом“.

В томуж 1910 році на соціалістичнім конгресі в Міляні він сміло виступає проти парламентаризму, проти послів, обезцінює вибори, побиває бльоки. Є за простолінійним, смілим діланням, за безпосередньою акцією. По конгресі сам казав, що його мова мала в собі стільки ересі, що він просто дивується, що його не вкамінували.

Говорив про революцію і незабаром сам пробує викликати її у місті Форлі. У вересні 1911 року уряд Джйолітті організував експедицію до Лібії. І в той момент, коли військо простувало до Тріполісу, соціялісти в Міляні хотіли піддержувати уряд Джйолітті, та по короткій суперечці постановили перейти в опозицію.

Муссоліні ж не був проти здобуття кольоній, не був навіть і проти війни. Не погоджувався лиш з експедицією уряду, бо плян не був обдуманий, не був на часі. Знав, що нарід перше ніж сягати за владою над іншими народами, мусить найперше бути паном над собою, мусить бути вільний від усякої внутрішньої недуги, бути новий, відроджений у своїх силах. Італійський нарід не мав тоді цих прикмет. То й не диво, що Мусоліні писав: „Сьогодні Італія починає нову добу історії, добу непевну й важку, за якою посліднують страшні невідомі події. Майже завсіди війна попереджує революцію“.

А опозиція проти війни росла. Дійшло до розривів. Мусоліні у Форлі пояснив юрбі труднощі в резолюційному ділі. Ні, захотіли революції! Вийшли на майдан і счинили крик: „Хай живе революція!“ Знявся гамір: „Кіннота!“ і все почало тікати. З пересердя він кричав за юрбою: „подлі!“ З ним лишилося лиш кількох відважніших. І з ними він усе таки поставився так, що привели його перед суд за опір владі і за інші насилля революційного характеру. На процесі, при останньому слові підсудного, сам він точка за точкою з завзяттям почав опрокидувати закиди влади. На закінчення оборони сказав:

„Отож, кажу вам, панове з Трибуналу, що коли ви мене увільните буде мені мило, бо дальше зможу працювати для суспільности. Колиж мене засудите, зробіте мені честь, бо ви є в приявности

не злочинця, а впорядчика ідей, ворохобника людського сумління, вояка віри, яка накладається вам самим, бо має у собі почуття майбутнього і велику силу правди”.

Засудили його на п'ять місяців тюрми.

По відбутті кари бере участь у соціалістичному конгресі в місті Реджйо Емілії, Тут розбиває мягких, хитливих членів партії. Їх виключають Про Мусоліні пишуть: „...чудовий юнак, шуплий з вибуховою говіркою; його мова суха, вогниста, оригінальна; чоловік з великим майбутнім, нераз, ще його почуємо, будучий володар партії”.

По Конгресі, в грудні 1912. року йому віддають щоденник „Вперед” (Avanti) в Міляні. Стає директором його. Зачав від того, що сказав: „Політичні статті в часописі, яким я кермую пишу сам”. І з того часу щоденник у кожному слові набирає змислу, як то кажуть у кожному рядку біла живчиком кров. За короткий час із сорок тисяч побільшився тираж на сто тисяч примірників. Нове, бадьоре впливало в партію. Виступає проти масонерії, яка його хоче все таки мати. На конгресі в Анконі ще раз підтверджує свій виступ проти цієї підземної декадентської організації.

Рік 1913. в Італії був несупокійний. Революційні заворушення по містах — Анкона, Ріміні, Форлі, Равенна. Страйки в Міляні, Торіні, Больонії. Увесь цей рух не мав ніяких поважних наслідків. Директор щоденника „Вперед” Мусоліні заявляв, що йому йшло про те, щоб держати душу народа в революційному напруженні, щоб кожний був готовий на небезпеку, щоб почував посмак ризика. Себто виступав проти того освоєного соціалізму, що „зі страху перед невдачею відмовляється від гри.”

В році 1914 весною за свої писання він із

іншими співредакторами стає перед судом. Передусім за гострі виступи його на минулорічних розрухах в Рокка Горга, коли він накидався на уряд: Він, знову просто, острими зворотами уневиннює себе.

СВІТОВА ВІЙНА 1914 РОКУ.

VIII.

Вуличні заворушення були ще денедє в Італії і в році 1914. Мусоліні закликав до розрухів. І сам перший являвся на призначеному місці на віче й останній відходив. Оповідає один — Паоліно Валера, — що в тому ж 1914 р. підчас однієї з тих демонстрацій усе почало тікати перед кіннотою. Почав утікати і він. Але Мусоліні схопив його за плащ, задержав і сказав: „Даремне, що ти втікаєш! Всеж одно, або кіннотчик шарне тебе шаблюкою й ти скінчиш, або, й не втікаючи, нічого тобі не станеться“.

Врешті лучилася подія, що у своїх наслідках принесла світові великі зміни. В червні сербські змовники замордували в Сараєві австрійського престолонаслідника Франца Фердинанда і його дружину. У повітрі зависло щось нестерпне, грізне й непевне. Послідував ультимат. В усій Європі заметушилося. Переповнені поїзди везли з усіх усюдів тих, що вертали до своїх батьківщин, юнаків. Війна висіла в повітрі.

Італія була союзницею Німеччини й Австрії. Та між італійцями з першої хвилини спостерігалось вороже відношення до чорно-жовтої монархії. Адже ще жили учасники воєн Італії з Австрією за свою самостійність. Ще „червоні сорочки“ гарібальдійців на очах італійського народу палали в сонці. Італійський народ не думав у війні ставати по стороні

Габсбургів. Навіть інтелігенти говорили: „Краще дезертувати, ніж битися за Німця!“

В той час, коли кожний день був ближче війни, в Римі не знали, на яку станути. Часописи здержувалися від рішучої постави. Міністри не всі вернули з літніх дозвіль.

А в Міляні в щоденнику „Аванті“ дня 26. липня писав Мусоліні статтю під заголовком: „Геть з війською!“ У ній говорив:

„Італія, коли не хоче скотитися на дно остаточної руїни, мусить вибрати одинокий шлях: абсолютну неутральність. Або уряд прийме цю конечність, або пролетаріят усякими засобами зуміє урядові її накинати“.

Таємно скликав, і то з поспіхом, представників економічних організацій Італії і партійний провід, щоби постановити: загальний страйк, барикади й домашню війну на випадок, якби уряд хотів піти попліч із союзними Осередними Державами. Заявив отверто, що колиб уряд злегковажив односторонню остерогу громадської думки й кинувся в крутіж нових пригод, тоді соціялісти з більшою відвагою, як попередніми роками піchnуть свою війну. „Пролетаріят — писав — тепер слідить. І колиб Італія захотіла покинути неутральність і стати по стороні Осередних Держав, обовязком італійського пролетаріяту — говоримо це з натиском і виразно — є одинок: повстати! Наша неутральність мусить бути абсолютна. Ми не є ні куми, ні утриманки ні Австрії ні Німеччини!“

Так писати, було мало сказати остро, але крайно відважно. Тодіж австрійська амбасада, що находилася у славній палаті Венеція, де сьогодні радить вожд фашизму, була чи не найвпливовішим політичним чинником у житті Італії. І саме Мусоліні просто завзявся знівечити ті впливи Австрії на долю

Італії. Отже спершу, найкраще перейти до неутральності. Неутральність, це вже не союз.

Рада міністрів по довгій нараді ухвалила неутральність Італії. А кілька тижнів пізніше Мусоліні, чуючи й розуміючи вимоги оборони нації, писав, що треба прийняти конечність загальної мобілізації: вимога обережності. В цьому він уже показав себе італійцем, якому батьківщина, а в ній її пролетаріят — це найпідставніше.

Міністри, оголосивши неутральність супроти Осередних Держав, розіхалися знову на літнє дозвілля. Літо 1914 року було чудове: природа, на перекір людям, раділа.

У вересні один з міністрів — Фердинандо Мартіні — питав на раді міністрів: „Та ви таки справді думаєте задержати неутральність Італії аж до кінця війни?“

Перед політичними діячами тодішньої Італії стали слова Макіявелі у всій своїй наготі: неутральний у війні має двох ворогів: і того, що виграє і цього що програє.

А війна вже на добре розгорілася. Усі соціалісти, що до війни галасували проти війни, виклинали її, грозили, що колиб вибухнула війна, то їх сама постава міжнародня спричинилаб у самих початках кінець війни, — тепер бились кожний у рядах війська своєї нації. Провідники соціалізму в Бельгії, скрайній Анзеле і реформіст Вандервельде, бачили, що Німеччина займає їх край і оголосили: „...обовязком свідомих соціалістів боронити свою землю перед займанщиною“... Німецький соціаліст посол Франк, чується щасливий, вмираючи при здобутті міста Люневій. А вже не говоримо про французьких соціалістів, які завсіди в першу чергу Французи.

Мусоліні, як соціаліст, у щоденнику „Аванті“

похваляв поставу соціалістів Белгії, що боролися проти німецького мілітаризму. В тому ж щоденнику Мусоліні тоді бере під докладну розвагу дві правдоподібності: Німеччина програє війну, — Італії тоді нічого потерпати. Алеж як Німеччина виграє війну, то Австрія, п'ята побідою, за неутральність Італії висилає проти неї карну експедицію. Звернім увагу, що це пише лівий соціаліст. Дальше він каже: „дивитися дійсності у вічі й не дурити себе оманю“. Це немов він сам собі говорив, своїй душі, що починала вагатися, починала хилитися лиш до Італії, як до нації. Соціалізм зникає.

У вересні 1914 року соціалістична партія Італії у Міляні постановила уважно розглянути питання: абсолютна неутральність Італії, чи умовна? Реферував цю справу Мусоліні, бож він перший оголосив був абсолютну неутральність. І тоді на цьому зібранні, обговорюючи це питання, на кінці він сказав: „Аджеж і ми чуємо, так, чуємо любов до Франції!“

І саме тут приходять на думку слова: „Беніто Мусоліні, це не звичайний собі соціаліст. Повірте мені: одного дня ви побачите його на чолі війська, з шаблею витягнуною до гори він здоровитиме італійський прапор!“ І він, справді, вже був на шляху до здійснення того пророцтва.

Між італійськими соціалістами кипить: одні проти війни, другі за війною. „Вперто не хотіти бачити різниці — писав Мусоліні — між війною і війною; одними й тимиж методами й засобами йти проти всіх воєн, це доказ інтелігенції, що граничить із дурнотою.“ Коли йому закидували, що він змінив ідею, що він нестійний, він відповів: „Тільки божевільні непорушні у своїй ідеї, тільки мертва не змінюють постави“.

ПРОПОВІДНИК НОВОЇ ПРАВДИ.

ІХ.

Писав Дж. Мацціні: „Коли наспів час, щоби покинути теперішнє й іти до майбутнього, тоді найменше вагання є жалюгідне: воно руйнує усі заміри“.

Мусоліні телеграфічно повідомляє управу щоденника „Аванті“: „Невідклично звільніть мене з директора „Аванті“. Врешті я вільний, привіт. Мусоліні!“

Цей вчинок заскочив партію. Найперше тому, бо партія устами свого ж головного редактора, яким саме був Мусоліні, проголосила абсолютну нейтральність. Значить: він повинен був вести цю тактичну лінію. А тут він виступає з редакції. Покинув редакцію, навіть не взяв платні, не хотів узяти ніякої підмоги для родини. Хтось казав: „До серця маси можна промовити лиш вчинками певними й негайними, простими й несподіваними постановами. Обережність лиш шкодить.“

Мусоліні, вірний своїм учителям Сорелеві і Парето, має велику віру у відважні одиниці, у силу діла, ініціативи. Спираючись на тій науці, зважується на рішучий крок.

Закладає новий щоденник „Іль Попольо д'Італія“. Фонди: зачет на оголошення, чотири тисячі лірів на векслі і, в перші початки, його й новинкаря безкоштовна праця. На першій стороні щоденника по боках кличі: „Хто має залізо — має хліб!“ „Революція це ідея, що найшла багнети“. Наголовок першої статті: „Відвага“. Перше число щоденника появилася 14 листопада 1914 року.

„По перерві, що була коротка, йдучи знову вперед, — до вас юнаки Італії, молоді робітники варстатів і шкіл, молоді роками і духом, юнаки,

яким судилося творити історію, до вас я звертаю мій заклик-побажання.

„Мій заклик має у собі таке слово, якого я, у супокійні часи не вимовивби ніколи, а тепер я його вимовляю на весь голос, на всю грудь, без удавання, з певною вірою: це страшне і чарівне слово: „Війна!“

Перші слова нового щоденника Мусоліні відважно кинув, сам один, між народ, отой молодий народ Італії. Уже з того моменту він до молоді хилить свою палку душу, що прагнула великих днів Італії. Він вірить, що тільки молодь поведена второпною, мудрою, певною рукою може стати головним і підставовим чинником політичного й економічного будівництва держави.

Незабаром з причини відходу Мусоліні з редакції „Аванті“ й заснування нового щоденника „Іль Попольо д'Італія“, у Міляні відбулося зібрання соціалістів. Він прийшов на ці збори: сам, один, — а проти нього юрба, що кипіла ненавистю до його смілого вчинку. Не дають прийти до слова. Деякі голоси жадають: хай він вияснить свій крок. Але більшість не дає йому говорити. Кількох його прихильників на салі б'ються навулачки. Коли на хвилину всі втихли, він вискочив на підвищення й крикнув: „ненавидите мене, бо ще мене любите!“ А юрба роззвіріла, ревла.

Ця його постава одного проти всіх, одного, що береться проводити в життя нові ідеї, що вміє відчути, що ось наспіла хвиля виступити з новими кличами, виявляє нам його вдачу завзятого провідника, що невблагано змагає до цілі.

„Він вийшов з соціалізму. Але з того соціалізму, що дуже лівий, дуже войовничий, не терпить проволоки, рветься до діла й довіряє більше відважним одиницям, ніж масі. І війну в 1914 році, оту

інтервенційну, розумів уже тоді як революцію. Себто як те, „чого не знали й не вміли зробити провідники соціалізму, бо вони майже всі стали вигідні, поробилися масонами, парламентаристами, паціфістами“.

Біля нового щоденника ходив Мусоліні, як біля дитини. Часто в останній хвилині біг до друкарні, змінював наголовок статті. Усі статті, як можна бачити, короткі. Але писані палкою мовою, острими зворотами. Стиль такої мови був новий: інші часописи гіршилися ним. Та цей часопис проникав у народ, у якому прокидався голос: виступу проти Австрії.

Революціонер, що був за інтервенцією, за війською проти Австрії, Філіппо Коррідоні закладає також часопис, у якому накликає до боротьби проти Австрії, за визволення італійських земель. І він є завзятий противник утилітарного соціалізму, антипарляментарист, індивідуаліст. Сам робітник—самоук. У двадцятьсьомому році життя уже мав за собою довгі роки тюрми за революційну роботу проти Австрії. Підчас війни згинув на фронті.

Накликувані цими часописями молоді вийшли врешті на вулиці: голос за війною пронісся по всій Італії.

Мусоліні закладає організацію, що називається „Фаші ді аціоне ріволуціонарія“. Гурти, що склалися в більшій мірі з молоді, були без програми, без ніякої методи, їх ціль була одинока: війна. Проти цих молодих були всі неутралісти старі й нові, які казали, що війни Італії не треба; проти молодих були й бувші соціалісти. Та гурт оцих молодих людей ведений несупокоем, непевністю завтра — бо проти них більшість! — самотністю, у якій опинився, войовничістю духа, — горячково сам реагує проти всіх і всього, хто й що тільки проти-

ставиться його зусиллям: Італія мусить стати до війни по стороні Антанти. А сама „програма цього гурту, в дальших подробицях, була ще мрячна, чи то пак демагогічна й революційна“.

Два місяці по основанні „Попольо д'Італія“, себто в місяці січні 1915 року, ця організація молодих сягала вже понад п'ять тисяч членів.

З нагоди зібрання цієї організації її основник писав:

„Думаю, що з цих гуртів людей, що мають відвагу голосити єресь, може створитися щось нове і велике. Сьогодні війна, а завтра буде революція.

„Наша інтервенція має двояку ціль: національну й інтернаціональну... Себто причинитися до розбиття австрійсько-мадярської імперії; далше може й до революції у Німеччині, а тим самим і в Росії. Словом причинюємося до поступу, крок вперед до волі, до революції.

„Війна, це гамарня, в якій приготовляється нова революційна аристократія. Наша інтервенція складається з ворохобників, революціонерів, антиконституційників, не є інтервенцією поміркованих, імперіялістів. Лиш куля в лоб примусилаби мене замовчати“.

Зібрання, віча, на яких промовляв за війською проти Австрії, поширилися на всю Італію. У місяці квітні по однім вічу в Римі, що пройшло дуже бурхливо, його арештують і він кілька днів просидів у тюрмі. Тимчасом край усе більше кипів: то за, то проти війни. Були й двобої між провідниками. З соціалістом Тревесом бився на шаблі й Мусоліні. Тревес був ранений.

І тоді Мусоліні писав:

„Я все більше є того переконання, що для здоровля Італії требаб стріляти, кажу стріляти, в спину якомусь десяткові послів, а бодай кількох

бувших міністрів запроторити в тюрму. Не тільки, я глибоко переконаний, що парламент в Італії, це заразливий струп, що затроює кров нації. Його треба вирвати“.

А 15 травня 1915 червоними буквами друкував:

„Честь і майбутність батьківщини в небезпеці. Батьківщина у своїй історії ще ніколи не находилася на такому жахливому роздоріжжі.

„Народе! слово за тобою!

„Або війна, або республіка!

Мусоліні“.

Справа поставлена просто. Був рішачий момент. Тому він не завагався виступити навіть і проти монархії, бачучи, що ця безсильно йшла за подіями, що несли руїну нації. Та його палке писання, мови на вічах, зробили своє. І того самого місяця, дня 24. писав:

„З сьогоднішнім днем нація покликана до зброї. З сьогоднішнім днем існують тільки італійці. І тепер, коли сталь ось-ось зустрінеється зі сталлю, з наших грудей виривається одинокий крик: Хай живе Італія! Ніколи ще так ми не чули, як у цій хвилині чуємо, що наша батьківщина існує,... ще ніколи не чули так, як у цій хвилині початку війни ми чуємо, що Італія це живуча, історична, тілесна, безсмертна істота!

„І ми, о Мати Італіє! жертвуємо тобі — безстраху й докору — наше життя і нашу смерть!“

Сталося сподіване: Італія вповіла Австрії, чи то пак Осереднім Державам, війну.

В БОЄВІЙ ЛІНІЇ.

Х.

З запалом накликав він до війни, всюди й завжди проповідував її. І коли сталося те, чого бажав, він іде в перші боєві окопи. Відходячи на фронт писав у щоденнику до тих, які лишалися на його місці головного редактора:

„Ми, що йдемо охоче в окопи, де терпітимемо невігоди зими й інші непередбачені небезпеки фронту, хочемо мати забезпечені плечі. Глядіть же бузупинно! Бийте з запалом! Не дайте ні хвилини супокою гієнам!

„Ми будемо битися: бийте!

„Ось у цих словах лишаю вам програму“.

На фронт прийшов звичайним стрільцем до полку берсалєрів. Полковник кличе його до себе до штабу. Хотів побачити цього проповідника війни, головного редактора щоденника, що з такою настирливістю накликав до війни. Пропонує Мусоліні, щоби лишився при штабі писати історію полку. Цей відмовляється: він чує, що його місце там, напереді, в окопах.

В окопах, бачучи його відвагу, його холодну кров у боях, його товариші шанують його, починають любити його. Навіть із інших сотень приходять, щоби його пізнати особисто, розмовитися. Селяни заявляють йому, що написали до себе в села — провінцій Калябрії, Тоскани, Сицилії, — що з ними в окопах є й Мусоліні, який не лиш кликав до війни, але з вибухом її, пішов сам битися. Стрільці заявляють йому: „Ми бачили, що ви були дуже відважні під вогнем гарматніх стрілен, то миб хотіли, щоби ви були нашим командантом“.

Журналістична жилка й тут його не покидає: він пише щоденник. Ось тут подаємо з цього що-

денника кілька рядків, які характеризують його вдачу.

„Іздалека несеться гук гармат. Люблю оте рухливе, богате у скромні, але великі речі, життя“. (14.IX. 1915.).

„.. Кожний із нас мусить чути силу витривалости, відваги, а понадусе: релігійну посвяту для обовязку“. (18.IX. 1915. Слова команданта полку).

„Сотник представив мене — з дуже похвальними замітками — до ступіня вістуна“. (21.10. 1915).

„Згуртувати в першій лінії окопів людей на те, щоб до них держати мову, це значить виставити їх на масакру ворожих гармат. Аджеж „ворог“, приявність „ворога“, що підглядає й стріляє з віддалі пятьдесят, сто метрів, — ось це піддержує піднесений „моральний“ настрій стрільця: а не часописи, яких ніхто не читає, ні промови, яких ніхто не говорить“... (2 XI. 1915).

Сотник, подаючи його на вістуна, написав свої завваги: „За його повчаючу діяльність, за високу гідність берсалієра і за рівновагу душі. Перший у кожній праці, чи нападі. Не зважаючий на невігоди, відданий і сумлінний у виконуванні своїх обовязків“. (29.II. 1916.).

„Що це таке „моральний настрій“ стрільця? „Моральний настрій“ належить до категорії „незбагнутого“: не можна його змірити — його запримічується, відчувається.... „Моральний настрій“ умовний, змінний від одної хвилини до другої, від місця до місця. Цей стан душі, що криється у слові „моральний настрій“, це неодмінний і підставовий засіб до побіди: він важніший як технічний чи механічний елемент“. (7.4 1916).

Тутже в окопах передумує й над писаннями великих провідників італійського народу. Перехо-

дить у пам'яті науку революціонера Джюзеппе Мацціні.

„Великі речі не творяться протоколами, а треба зрозуміти вік, у якому живемо. Тайна потуги в хотінні“...

(Лист Д. Мацціні до Карла Альберта).

„Брак провідників. Бракувало кількох, щоби проводити й кермувати багатьома. Бракувало людей сильних вірою і посвятою, щоби схопили цілість думки, що тремтить у масах... ..щоб написали на своєму прапорі побідити або вмерти і щоб додержали сказане“. („Дещо про причини, які перепинили розвиток свободи в Італії“. Д. Мацціні. 1832 рік.) (З. V. 1916.)

Дальше його особисті записки вражінь, думок:

„Ця війна, це великий казан, у якому мішаються і зливаються усі італійці. Кінець регіоналізму“. (18. VI. 1916)

„Сьогодні заболочені, закрівавлені окопи пожирають людей Європи. Але завтрішня Європа побачить як із цих трагічних скиб сходитимуть пурпурові квіти кращої волі“. (Вступ до III. части щоденника — від листопада 1916 до лютого 1917.)

Отець Мікале перейшов окопами й кожному дав трикольторний значок і карточку. Я взяв значок. А потім і карточку. Річ іде про Святочне посвячення королівського війська Італії святому Серцю Ісуса.

Кінець року. Служба Божа... і проповідь. Не знаю, хто цей священник. Не знаю його імени. Мій сусід... каже, що це з округи Абруцці. Промовець, у якого легкість слова і дзвінка мова приковують увагу. А найважливіше, що це італієць у найглибшому розумінні цього слова. Подобався мені, коли натякав на німецький мир, який бувби „мир побідника, що кладе ногу на груди побідженого“. Тоді

як наш мир мусить „освятити справедливість і поля народів“. А скінчив оцими словами: Італія передусім і понад усе“.

Хотів я кричати „Славно!“ Хотів я піти й стиснути його руку.

(31. XII. 1916.)

„В Римі хухають у рукави. Уряд національної імпотенції“.

(30. I. 1917.)

Дуже влучно зауважують ті, що цікавляться воєнною літературою повоєнної Європи, що Мусоліні у своєму щоденнику з боєвої лінії, це зразок вояка. Він не скиглить над долею людини: він бачить лиш Італію, яку не тільки треба захищати, а якій треба привернути землі, що ще були під Австрією. Дальше—він на високих верхах гір, серед невидги фронту, в ночі, коли бої притихають, мріє про могутність Італії.

Як ми вже згадали, його зробили вістуном. Треба ще додати, що він поза підхорунжого вище не пішов. Дальше був у неласці начальства, того позафронтового. Немов передчуваючи в йому його величину, недопускали його до вищих ступінів у команді. По шістьох днях побуту в старшинській школі, приходить розпорядок, щоб вертав до окопів. Він знає чому, але в щоденнику зазначає просто: „Ця вістка ні здивувала мене, ні засмутила. Кидаю оком на верх Монте Неро, що весь у снігу й думаю: завтра буду на висоті 1270 метрів“. І знову тут в окопах серед приятелів по рушниці. І записує дальше: „Пополудне. Небо насупилося. Дощ і вітер. Біля мене Міццаті, Масарі, Сандрі – усі з Ферари. Супокійно розмовляють про коноплі, посередництво, купецтво, буряки, якби про ніщо інше й не мали говорити“. В цих кількох словах усім нам, тим, що

свою молодість перебули в окопах, пригадуються ті, інколи, довгі, сірі дні у вижиданні. — „Вже до дідька, взад або вперед!“ — у такій хвилі говорив хтось непосидючіший. Коли балачки про рідню, про своє село, про діточий вік стелилися тугою по окопах, по землянках.

І даліше переходить в окопах дні пошани й зневаги. Раз підходить до нього стрілець тієї самої чети й передає зміст листа, якого одержав від провідника соціалістів у своїй місцевості:

„Ми довідалися, що ти в окопах стоїш разом із відомим відступником Мусолінім. Ти зробивби мені справжню особисту ласку й прислугу всім товаришам, колиб прийшов до постанови вбити того зрадника“.

Цей стрілець, показуючи листа, виявив свою відданість вістунові з однієї чети. І ще додав:

„Цікаві думки приходять у голову людям, що спритно заховалися в запіллі перед війною!“

Іншим разом, Мусоліні вертав з дому, куди ходив по службовим справам, на гору. По дорозі сів одпочати. В тій хвилині підходить до нього стрілець і питає:

„Це ти Мусоліні?“

„Я“.

„Знаменито. Маю дуже цікаву новину для тебе. Коррідоні вбитий. Отак йому й треба, дуже тішуся. Хай усі конають оті інтервенційники, що захотіли війни“.

І пішов.

Мусоліні в першій хвилині знімає з плечей кріс і вже зміряє до стрілу за незнайомим, та підхорунжий кричить:

„Вістун, що це?“

У мулярці його спеціальністю була робота біля

одвірків, в окопах найкраще любив кидати ручні гранати. Каже:

„Любив я цю роботу, хоч яка небезпечна. Часто відкидав я ворожі ручні гранати, що були за швидко кинені. Було вчу стрільців, як ними орудується. ...Інколи, рахуючи секунди, щоб запалена граната впала до ворога в хвилині вибуху, щоб він не міг її відкинути, я бачив, як мої селяни тремтіли з переляку. Але я глядів на них уперто: ні ворухнися, ти! А коли кидав я, тоді всі: долів!..“

Раз кидали з бомбомета міни, щоб викурити, як це в нас говорилося, ворога з окопів. Кидали вже довго ці міни. Мусоліні звернувся до четаря:

„Пане четар! годі більше: вже дві пачки муніції ми вистріляли. Гляньте, що дуло бомбомета аж червоне. Може скоїтись лихо.“

„Но, ще раз вистрілимо!“

І за цим разом бомбомет з набоем вибухає, й п'ятох убиває, а Мусоліні важко ранить. Це скоїлося 23. лютого 1917.

Лікар першої помочі оповідає:

„Одного дня... прибігає до мене капітан Велля і зворушеним голосом каже: „Несуть раненого Мусоліні“!.. І щез.“

„Ми всі нічого не знали, що головний редактор „Попольо д'Італія“ знаходиться в окопах.“

„Соціалістичні і, на жаль, неутралістичні клерикальні щоденники говорили отверто, то скрито, що Мусоліні „заховався в окопах запілля“.“

„...Дуже бліде обличчя. Чорний заріст. Двоє чорних-чорних очей глядять на мене. Це він!“

„Признаюся: мене огорнуло зворушення.“

„Горячка доходить до 40 і пів степеня. Грозять комплікації. Чистимо від відламків долішню частину ноги.“

„Був завжди мовчазливий, насуплений, майже нестерпний.

„Приглядався металевому приладю. А коли воно поринало в його рану, затискав уста і ледві чутно кляв. Але зараз потім, дивлючись на нас, усміхався“.

Стільки лікар про нього.

Мав він тоді сорок дві рани, все тіло пірване, опарене. Щоденний лікарський огляд тривав дві години.

Король, відвідуючи лічницю, звернув увагу на важко раненого.

Коли його відвідує новинкар Джуліяні, що працював із Мусоліні в „Аванті“ й потім був першим його співробітником у „Попольо д'Італія“, Мусоліні пише до співредакторів тільки що названого часопису:

„Я гордий, що, виконуючи мої повинности, зачервонив мою кровю шлях до Трієсту!“

На лічницю, в якій лежав, австрійські літаки кидають п'ятьнацять бомб. Усіх ранених забирають, лише його лишають, бо перевозити його було важко.

З хвилиною, коли Італія виповіла Австрії війну, до армії зголосилася богата скількість охотників. І не лиш молоді, а й ті старі, що бились іще за самостійність Італії під Гарібальді. Всіх цих охотників єднала національна ідея: відбити землі Італії, що ще були під Австрією. Тією самою ідеєю горіли серця австрійських італійців, що підчас війни ще живіше розвинули проти Австрії політичну конспірацію, переходили таємно крізь кордони боєвої лінії до італійців. Багато з них Австрія повісила, як зрадників. Між ними провідника цих ірредентистів Чезаре Баттісті, якого пізнала поліція між полоненими. Його розстріляли.

І цей запал не був менший — з незначними виїмками — й у звичайного стрільця неохотника. Та прийшла російська революція і з нею комуністична пропаганда, яка в Італії при тім слабім уряді Джйолітті, натрапляла на не дуже відпорний ґрунт. Дальше: осінню 1917 року австрійська армія розбила італійців біля Капоретто. А ще перед російською революцією, перед Капоретто, духовні й соціалістичні круги заходяться шукати „якогоб це не було“ миру. Військова дисципліна дещо охляла. Випадки дезерції були часті. Та сталося, що дезертирів у селах самі люди зустрічали з ненавистю. „Попольо д'Італія“ немилосердно гатив по дезертирах, по німичному урядові. В цьому щоденнику знову запалали слова повної, запальної віри в побіду. Моральний стан духа армії кращав з дня на день.

Мусоліні писав:

„...Будемо терпіти холод і голод. Це не важливе. Інвазія — це холод, це голод, а понад усе: поніження. Цього ми не стерпимо. Хочемо і мусимо побідити і побідимо.“

Мусоліні слідкував за проявами життя нації, стояв на сторожі її.

ПОВІДА І БЕЗЛАДДЯ.

XI.

Війська Італії розпочали з весною 1918 року протинаступ. Ішли вперед. І в місяці червні тогож року прийшла — як собі пригадуємо — катастрофа австрійських армій над рікою Пяве. Кінець монархії зближався. Вона доживала останні дні своєї великості, що скінчилися осінню 1918 року.

Побіда! Це могутнє слово лискавкою несеться по всій Італії. По всіх містах, селах люди незнайомі передають собі цю велику вість. Весь край

горить могутньою хвилиною. Перемога Італії над Австрією, це був кінець двою, що тривав сотню літ.

В Міляні непроглядна юрба на одному з просторних майданів слухає мови Мусоліні. Він тоді говорив ще як вояк. „Перше ніж кинути цю юрбу до майбутньої цілі, він кинув її до могил упавших у боях“, — каже біограф.

Військо з поля бою вертало до дому. І вже тут зачиналася нова трагедія. Німецький уряд не передбачив безробіття, яке почало швидко зростати. Мусоліні ж писав ще при кінці війни: „... тим, що повернуть з поля треба дати працю, не лиш, як нагороду за те, що оборонили націю, але на те, щоб їх зєднати з майбутнім нації, з її розростом“.

Нарешті прийшов Версай, де побідники ділили по своєму Європу, по своєму давали волю. Між побідниками найгрізніше гарчав старий тигр Клемансо.

Представники Італії слабо тут обстоювали свою справу. Вистарчить згадати, що все що корисніше — всі багаті німецькі кольтонії — поділили між себе Франція й Англія. Італія, окрім своїхже земель під Австрією, більш нічого, хоч і хотіла, не дістала. Хоч Мусоліні писав, що робити уступчиву політику в 1919 році, це „не тільки страшно небезпечно, а найбільша глупота“. Бо:

„Імперіялізм, це вічний і незмінний закон життя. Цеж ніщо інше, а лиш потреба, бажання, хотіння експанзії, яку має у собі кожний осібняк, кожний наїд, коли вони живучі... Імперіялізм, як дехто думає, не мусить бути конечно аристократичний чи мілітарний. Він може бути демократичний, пацифістичний, економічний, духовий“.

„...народи, що повстають чи відроджуються є імперіялістичні, народи, що завмирають відсажуються

імперіялізму" — скаже пізніше у творі „Доктрина фашизму“.

Вже по цих словах бачимо, що війна дала ідеям Мусоліні більший розгін, ширше охоплення його зусиль.

Повоєнні віча, такі до нудоти відомі нам з років наших визвольних змагань, почалися і в Італії. Один із послів, що прихилився до політики уряду, проти якої був Мусоліні, улаштував у Міляні, в найбільшому театрі, Скалі, віче. Тут похваляв політику уряду. Юрба почала кричати: „Мусоліні! Хай говорить Мусоліні!“ І Мусоліні, що весь тремтів, слухаючи мови, в якій Італії відмовлялося етнічних та історичних прав, піднявся. І сильно бючи до опертя кулаком, загремів:

„Nil Nil i nil“

І довгою мовою, пройнятою завзяттям і силою переконань побиває противника. Юрба була за ним. Він, може ще тоді підсвідомо, йшов до своєї цілі.

А тимчасом у 1919 році пропаганда російського большевизму влизалася сюди нестримними вже річками. Італійський уряд не переслідував зовсім соціалістичний рух, який до війни й у війні був тут німецький, а по війні російсько-комуністичний.

З початком 1919 р. повстає „Partio Popolare Italiano“. Вся акція звернена була, щоби здержати вплив комунізму в Італії. І хоч ця партія це була організація, що відпирала наступ комунізму, то й вона вносила, біля тієї червоної, білу демагогію.

В місяці лютні дня 18. 1919 року тисячі мушкетерів, жінок і дівчат з червоними прапорами пройшли крізь місто Мілян: найбільш організовані комуністичні організації в Італії. Одночасно по всій Італії йде горячкова організація червоних.

Мусоліні бачучи, як росте цей грізний і чужий Італії та Європі рух, організує перші відділи фа-

цистів. Звались: „Фаші ді Комбаттіменто“ („Боеві гурти“). Перше їх зібрання відбулося в Міляні 23 березня 1919 року. А зібралось їх усіх стосорок і п'ять людей, на відлюдній, тихій, немов цвинтарній (настроєм!) площі Санто Сеполькро. Справді, коли переходиться цією площею, на якій стоїть старинна церковця, відчуваєте в душі дивний настрій нескаламученої тиші. Саме тут, під прикриттям цієї тиші, зібралися перші боєвики нової Італії.

Мусоліні вірний науці своїх учителів — Со реля, Парета волів малий гурт, але певний своєю вартістю. З цих стосорок і п'ять, коли організація розросталася, багато покидало з страху ці ряди боєвиків. Але згодом сили фашистівської молоді все більше зростали. Мусоліні приготувався, по волі, обдуману, щоб у відповідній хвилині вдарити. Бо „По мойому, революція, це не танець св. Віта, ні несподіваний вибух падачки: вона мусить мати сили, а понад усе якусь мету“.

Кузнею цього назріваючого нового життя Італії, цієї ідеології, що мала захопити не лиш Італію, а, як тепер бачимо, й інші великі народи Європи, була редакція щоденника „Іль Попольо д' Італія“. Містилася вона там, де й до війни й підчас війни, в Міляні в середині міста при одній із старинних вузьких характеристичних італійських вуличок — Паольо да Каннобіо. Вхід до редакції вів через вузькі, понурі, темні сходи. Цей щоденник друкувався у чужій друкарні, що друкувала ще й інший, сензаційний щоденник.

Саме місто Мілян, це найрухливіший осередок промислово-купецького міста. Тут завсіди зосереджується й робітничий елемент Італії. Не диво, що по війні большевики звернули свою пильну увагу на Мілян. Ще докладнішу продуману увагу звернув і Мусоліні. Бо хто має за собою Мілян, має й Рим,

Це в сучасній модерній Італії знана правда і її певними руками вхопився редактор „Іль Попольо д' Італія“.

А поважні люди, що „знають“ жити, соціалісти й комуністи часто пророкували, що весь цей фашизм ось-ось провалиться. На це він відповідав:

„Вдержисься. Держисься!“

І безупинно думав про великі дні Італії. До своїх реальних мрій побуджували його революційні події в Росії. І раз зважився голосно сказати:

„Ба, ми є також й консерватисти. В старій цивілізації заходу є дещо, щоб його консервувати: особиста свобода, свобода духа, що живе не лиш хлібом. Це є та свобода, яку не можуть здавити ні диктатори ленінівської касарні, як і не могли здавити капрالی пруської казарми, бо це бувби поворот до часів варварів одинацятого віку“.

Це писав у ті часи, коли бачив, що в Італії без революції уже не обійдеться, що революція це одинокий вихід Італії з цього непевного становища. Бачив, що червона недуга большевицької Росії заражує все ширші круги; червоніють партії, що були далекі від комунізму.

В повоєнному часі соціалістичні сили сягали: 156 послів, 2500 волостей і 36 окружних рад у руках соціалістів, 3000 секцій, що мали 250.000 записаних членів. Окрім того три мільйони організованих робітників.

На все це він, на чолі ще невеликого тоді гурту своїх молодих людей, цієї, як він казав, „воєнної, вихованої в боєвому вогні аристократії“, говорив:

„Цифри соціалістичних здобутків надзвичайні! Алеж це тільки цифри. Це вага величезного чере-

ваня без душі! Щож, що велика сила, коли зіпсутий мотор!”

І всю свою силу й запал повертає до боротьби з большевизмом, яку від 1919 року веде отверто й явно до заняття влади. Та про це пізніше, а тепер вернемо на хвилину до редакції „Іль Попольо д' Італія“.

Коли в Міляні в 1919 році побіч сильної чисельністю організації червоних, повсталася сильна якістю організація фашистів, почалися й ворожі виступи цих двох сил проти себе, які часто кінчилися кривавою розправою. Комуністи завсіди грозили, що зруйнують кубло фашизму — редакцію Мусоліні. І з цієї причини, ця редакція поволі поретворилася просто у підручний склад зброї й набоїв. На столі в Мусоліні стояли ручні бомби і револьвери. В шафі між книжками бомби. Піч, у горі і в середині була заложена теж бомбами. Раз було служачий, який про „склад“ нічого не знав, а бачучи, що головний редактор мерзне, підійшов до печі з розпаленою головнею, щоб запалити. Редактор, кинувся на нього: „Ах, ти, сердего! щож ти хочеш усіх нас і пів Міляна в повітря шпурнути?“

До редакції безнастанно в ті горячі подіями дні напливав народ. Редактор приймав усіх, не просячи сидати: „так швидше полагодиться справа, бо стоячи, не схоче розводити балачок“. На дверях, під час виборів, просто казав видрукувати:

„Хто увіходить робить мені честь,
а хто не увіходить — дуже мені мило“.

Весь день проминав у редакції. Вечером головний редактор ішов учитися орудувати шаблею.

Щойно в 1920 році перенеслася редакція з цієї нори до обширних забудувань. І тут Мусоліні дістав широкий, вигідний фотель. Коли його побачив, розсердився.

„Мені м'який фотель? Геть із ним! Фотель пантофлі, це руїна людини!“

Тут скажемо ще одно цікаве про Мусоліні. Ненавидить він, просто забабонно, людей з архаїчними монументальними бородами. По його думці, „це фальшива, поверховна повага, за якою горіжить порожнеча. Це людці антиспортові, антидинамічні, протижиттєві“.

МУСОЛІНІ Й УКРАЇНА.

XII.

Славетній 1919 рік. Коли на всіх землях України киплять бої. Коли кожна скиба нашого чорнозему скроплюється кров'ю відважних. І в той рік, коли майже вся Європа по нелюдськи мовчала про наші змагання, — тоді головний редактор щоденника „Іль Попольо д'Італія“, Мусоліні, слідкував за нашими змаганнями.

У тому 1919 році він пише у своєму щоденнику, і передусім докладно простудійовує багатства нашої землі. І при цьому піддає цінні думки своєму урядові й урядам інших країн Європи. Пише:

„На Сході живуть народи, багаті потенціальною. „Бажаним є, щоб Україна, відзискавши свій супокій і свою політичну й економічну незалежність, могла збільшати добуття вугілля. Тим самим визволилаб Європу від турботи, що виринає з браку вугілля“. („Іль Попольо д'Італія“, 26. VIII. 1919.)

Коли ми заняли Київ — в літі 1919 р. — Мусоліні писав: „Епічна подія. Не було народу, який бивсяб із більшою вірою за свою волю. Не було народу, щоби у таких жахливих умовах, так борвся за своє право життя, за свою незалежність. Загрожений ненаситністю інших народів, збала-

мучений панрусизмом, без зброї, баз засобів, самітний, під недовірчливими поглядами всієї Європи, український нарід визволює свої землі від большевицької зарази і відбирає свою столицю. Вільні народи зворушені могутністю цих боїв, хоч їх уряди удають, мов не бачать змагань цього народу. Українці не лиш боронять себе, а й цілу Європу". (Підкреслення автора. Віймок із „Il Popolo d'Italia", 6. IX. 1919 р.).

Колиж Денікін заскочив нас і випер з Київа, який ми щойно здобули, прогнавши большевиків, коли деякі наші „дипльомати" шукали з ним порозуміння, запобігаючи ласки білої Москви, той сам часопис (ч. 251. 1919.) пише: „...панрусизм зробив великий злочин. Москалі — це чужинці для України. А заняття Київа в імені Великої Росії — це гидкий замах на волку народів“.

Коли Маклаков приїхав у Париж просити у Франції військового вираження для війська Денікіна, „Іль Попольо д'Італія" (30. XI. 1919.) писав: „Твердження Маклакова про недомагання армії Петлюри є фальшиві. Його жадання божевільні. Поміч реакціонерові Денікінові, що на всі національні права глядить царськими очима, — це ганьба. Як Антанта не покине Денікіна і Колчака і не допоможе державам, що повстали на бувших царських землях, то вона ніколи не розв'яже російської проблеми. А як і розв'яже, то негідним способом“.

Ці короткі виїмки виразно говорять, що Мусоліні з повним запалом обстоював нашу справу. В усіх його статтях проходить та сама жива, пориваюча сила переконання.

ЧАС ДОМАШНЬОЇ ВІЙНИ.

XIII.

Безладдя росло. Італія ще мусіла пережити роки терору домашньої війни. Соціялісти, комуністи росли, росло з ними безладдя. На кожному скруті вулиці лунала пісня червоного прапору. Інтернаціональна горячка опановувала масу. І ця червоно настроєна маса не мала голови, не мала провідника. І все, що робила, вело до анархії. Починалися страйки. Ті безконечні страйки: то почта, то залізниця, то міські трамваї, то інші установи. Всі ті, що втікали підчас війни з фронту, в цій комуністично наїженій заверусі ведуть перед Уряд не тільки прощає їм гріхи, але видає посвідки за „вірну й чесну“ службу.

Зате стрілець що весь час війни перебував в окопах, був висміяний. Врешті — розгуляна маса починає по вулицях побивати цих стрільців здорових, а з воєнних калік насміхатися. Зриває хрести заслуги, відзнаки ранених кидає під ноги й топче.

А уряд видає розпорядок, щоби стрільці не показувалися на очі юрбі в стрілецькому однострою і щоби не дразнили її. Ці всі розпорядки виявляють найкраще що це був за уряд.

Фашистівські організації поволі творилися й по інших містах Італії. Почали виступати проти скомунізованої страйкуючої юрби й проти їх ворохобників. Перший такий виступ був у Міляні, де, по Болонії, було сильне гніздо комуністів. П'ятьнадцятого квітня 1919 року большевики розвели вуличні мітинги серед страйкуючої маси. А тоді за якубудь нісенітницю вибухав зараз страйк. Фашисти, вечір перед цією большевицькою демонстрацією, постановили не виступати. Але в день демонстрації, бачучи зухвалу поставу розюшеної маси до всього,

що італійське, чуючи ці московським духом просякнуті бесіди, без ніякого приготування постановили виступити. І почали гуртуватися тутже на одному майдані недалеко багатотисячної страйкуючої юрби. Ідучи вулицями, фашисти (а між ними і провідник італійських футуристів Ф. Т. Марінетті), збирали бувших старшин, охотників з війни, студентів. Назбиралося їх понад триста. Вернули знову на майдан Дуомо, вижидаючи відповідної хвили. Фашисти бачили, що виступити мусять, що мусять самі перші кинутись на юрбу, бо як цього не зроблять, тепер, підчас цієї маніфестації соціалістів, то анархія переможе.

І коли багатотисячна юрба страйкуючих, несучи червоні прапори й співаючи „Інтернаціонал“, підходила до майдану, фашисти смілим ударом з револьверами, палками наперли на головну кольону. Цей несподіваний випад викликав страх, утечу: втік безладно хто куди міг. За юрбою по всіх усядах гналися фашисти.

Цей рішучий виступ фашистів спричинив перше й остаточне розбиття соціалістів у Міляні. Загал, безформна юрба побачила нову силу й сховалася. Провідники соціалізму навчили її галасувати, але не навчили одностайности й ладу. А в той же час фашистівські відділи зростали. Після цього фашисти здемолювали й підпалили редакцію соціалістичного щоденника „Аванті.“ Це був перший боєвий виступ фашистів.

Зближалися вибори 1919 року. Пристрасти ще більше розшالіли. Комуністи вбивають студента лише за те, що не хотів кричати: „Геть з Італією!“ Аж тут несподіванка: 12 вересня 1919 року поет Габрієле Д'Анунціо, старшина летун зі своїм відділом „ударних частин“ переходить лінію перемиря й виймає порт Фіюме. „Іль Попольо д'Італія“ пише

статті повні захоплення й пошани для поета-вожака. Мусоліні, крадьки літаком летить до Фіюме й має величезне віче. Літак йому жертвують теж крадьки. Іншіж крадьки давали корабель. Все те говорить, що були такі вже тоді й то між військом, які передчували в ньому майбутнього диктатора.

З Фіюме Мусоліні їде у Фльоренцію й тут знову має величезне віче. На цьому вічу сказав оцю різку правду панам Італії:

„Як буржуазія не вміє сама оборонитися, то нехай і не сподіється, що ми її оборонимо. Ми захищаємо націю. Хочемо щастя матеріального і морального для народу“.

По вічу, не пішов на загальну вечеру; сів собі в одному ресторані сам при столику. Кількох молодиків пізнали його. І хотіли рядком перейти коло нього й кинути йому дрібну монету — поглузувати. Він витягає револьвер, ставить його на столі й не підносячись, каже: „Перший, що проходитьиме сюди, дістане кулю!“

Закидають тоді фашизмові, що боїться організовано показатися явно на вулиці і зробити зібрання. Мусоліні, щоб доказати пустоту слів комуністів, скликає одного вечора на майдані у Міляні велике віче. Підчас коли він промовляє, відділи фашистів, готові відперти кожний напад комуністів, беруть ладу. І немов у війні, від часу до часу, пускають у гору світляні ракети.

Врешті одного дня його арештують. Але на другий день випускають. Міністер Нітті не важився довше тримати в тюрмі людину, що самітна сміло виступала проти розюшеної комуністичної пропаганди. Тоді саме кінчилися вибори. Мусоліні тоді не вибрали послом. Був вибраний у двох округах дезертир з фронту підчас війни, Мізіяно. Ця подія

сама говорить нам про моральний стан тодішньої Італії.

Інкони були в Мусоліні хвилини, коли він падав у якусь зневіру, невдоволення зі себе. Сердиться, хоче продати щоденник і йти по світу — знову мандрувати, знову шукати праці, бути мулярем. Має цілі, в думці оброблені сюжети до драм, трагедій, які мігби написати. Між ними: „Міт і Єресь“, „Лямпа без світла“. Так міркує у хвилинах пригноблення, яке в його швидко проминає. Він учиться орудувати літаком. Раз щось літак недописав і він вискакує з апарату з височини на землю. На щастя лиш зрушив ногу. Літак розбивається, але мотор неушкоджений. Тоді лежучи в ліжку, бо нога боліла, каже: „Гарне життя! Але щоб його краще цінити, треба його інколи виставити на небезпеку“.

Анархія шаліла. Гріш тратив вартість. Незнані люди підкладали бомби: кілька бомб знайшли біля великого готелю „Кавур“ у Міляні. Одного вечора жахливо сильний вибух потряс цілим містом. Це хтось підложив пекольну машину в народньому театрі „Діяна“, тоді, коли в театрі було вщерть народу. Було сімнацять трупів, які на вічну дорогу благословив теперішній папа Пій XI., тоді кардинал Ратті. І тоді, в цьому похороні взяли участь уперше прилюдно фашистівські відділи, на чолі яких ішов Мусоліні.

Врешті у вересні 1920 пролетаріят займає усі фабрики в усій Італії. Молодих фашистів усе більше, коли в одинці появляються на вулиці, вбивають. В одній фабриці комуністи засудили кількох фашистів на смерть: кинути їх до розпаленої печі. Але печі, недоглядані техніками (бо фабрики вже були в руках пролетаріату), не мали бажаної сили вогню. Тому фашистів постріляли. Декуди, як в Анконі, вибухають бунти війська. Бомбардується місто. Анар-

хія у повному розгоні. Комуністи не сягають по владу. В них немає кому сягнути по неї.

Коли в 1919 і 1920 соціалісти Італії вислали з чолобитнею до Леніна і Троцького делегацію, Ленін сказав:

„А Мусоліні? Чиж не шкода, що він не у ваших рядах? Погано, погано! А шкода! Це чоловік рішучий — цей бувби повів вас до побіди!“

А коли один італійський учений представляв Троцькому жахливий стан тодішньої Італії, цей відповів:

„Так, Мусоліні, це одинока певна карта. Та вже втрачена. Це одинокий, що мігби зробити революцію“.

А цей, для соціалістів пропавший, Мусоліні вже був на перших стежках до своєї мети: революція, яка має не тільки врятувати націю від упадку, але позести її до віднови. Та він знає, що революція, це не іграшка, що „революції роблять з військом, а не без зброї, відділами добрих боєвиків, а не безладною масою, яку кличеться на майдан на мітинг.“

Коли робітництво під проводом соціалістів безупинно вибухало страйками, в одній місцевості Дальміне, недалеко міста Брешия, де є багато фабрик, сталася цікава подія. Підчас спору між робітниками і власниками, робітники замість страйкувати, забарикадували двері, на фабриці вивісили національний прапор і дальше працювали. Себто — зробили працюючий страйк для „власного інтересу, а ще більше для добра італійської індустрії і для добра всього народу Італії“—це була їх однозгідна постанова. Коли про цей позитивний страйк, над яким маяв національний прапор, довідався Мусоліні, признав цій події велике значіння. Зараз же поїхав туди і зробив віче. Хвалив робітників за мудру по-

ставу, що „клясовість не убила в них інтересів і добра нації“.

Справді, в тих роках, коли руїнний ленінівський комунізм був уже так розпаношений в Італії, все таки находив спротив і то в такій робітничій місцевості, як Дальміне.

ПРОВІДНИК ФАШИЗМУ ПОСОЛ.

XIV.

Вибори в 1921 були бурхливі. Побідники йшли так: соціялісти, пополярі і фашисти. Останні найменші, але проти всіх. Правда — на кандидатуру Мусоліні згадані дві партії гляділи леґковажно. Та несподівано для них 16. травня 1921 Мусоліні стає послом двох округ. Мусоліні цим ні вдоволений, ні невдоволений. А все таки до палати входять уже відразу трицять три послы фашисти.

Це розгорячує пристрасти: фашистам додає ще більшої сміливости, соціялістам обережности. В листопаді 22. 1921 генерал Гандольфо а Онелія й Італіо Бальбо творять Генеральну Команду для фашистівської формації. Фашизм розростається з більшою швидкістю. Розподіл відділів, підвідділів, команда повстає по зразках військових формацій старих римлян. Тоді вперше фашисти починають співати свій гимн „Джйовінецца“ („Молодість“). Починають здоровити, підносячи вгору праву руку.

В тім році Мусоліні говорив:

„Фашизм, це чисто італійський продукт, як большевизм чисто російський продукт. Ні той, ні цей не можуть жити поза своєю батьківщиною“.

Але, як ми бачимо сьогодні, італійський фашизм, який став на засаді „все і всі для нації“, викликав у цілій Езрпі той сам відрух: „Нація — це все!“ Голошені науки Мацціні „Бог—і Народ!“ ще

тісніше замикаються, конкретизуються у невблагане: всі сили скерувати в русло нації. Народи недержавні дещо змінили цей клич і вийшло знову оте Маццінівське: „Воля народу, або смерть!“ Але кожний цей рух опертий на фашистівському: — хотіти — могли! І по війні волонтаризм, отой позитивний чинник сучасної європейської культури, став головним живчиком у всіх проявах життя Європи.

Фашистівські відділи все більше виступають проти розгнужданости соціалістів, яка дуже часто, здавалося, немає меж. Будинки, в яких мешканці глузували над національним прапором і не хотіли його вивісити, тепер самі вивішували трікольні стяги. Соціалістів ловили по місті і малювали їм національний прапор на спині. Декому голмили голову й потім малювали її на червоно-біло-зелено: національний прапор; садили на віз і возили як дивогляд по місті. Фашистівські відділи з Мільана вантажними автами вже запускалися і в інші міста Л'юмбардії і де їх лиш покликали інші фашистівські гурти на поміч. Приїзжали в таке місто й налітали па „Камера дель Ляворо“ чи на червону кооперативу, били вікна, нищили діловодство. Висні були завсіди, бо ж і фашистів чимало гинуло з рук соціалістів. Сміючись Мусоліні говорив тоді:

„Італія для фашистів стала немов який сальончик: на найменший поклик вони як вихор перелітають з одного кінця у другий“.

„Цю революцію, — каже М. Сарфатті — зробили співаючи двадцятьлітні юнаки“.

Мусолініж не переставав вести організаційну працю фашизму. Їздить з вічними, де тільки ма жно

ФАШИЗМ НА ШЛЯХУ ДО ВЛАДИ.

XV.

Вернемо дещо взад.

По війні в Італії росте сильний рух, який свого божка бачить у російському комунізмі. Мусоліні, бачучи це грізне явище, закладає як уже сказано, фашистівські відділи. Вони організуються з інтервентистів, себто з тих, що були пройняті національною ідеєю. Мусоліні не дає цим відділам ніякої програми. Їх головна підстава: ентузіазм виграної війни — перемога, яку вони важкими зусиллями добули і якої не думали пустити під ноги розгнужданого соціалізму.

Коли в 1921 фашистів противники, чи лиш цікаві, злобно питали про їх програму, Мусоліні відповідав: „Наша програма дуже проста: хочемо рядити Італією“.

Ще краще про початки фашизму говорить Мусоліні в останній праці про фашизм:

„Фашизм не держався ніякої доктрини заздалегідь опрацьованої при столику: він зродився з потреби чину і був чином, він не був партією, а в перших двох роках, був антипартією, був рухом“.

„Саме в тих роках (себто від 1919 до 1922, під час домашньої заверюхи М. О.) і думка фашизму озброюється, удокладнюється поступає вперед до своєї окресленої організованості“.

Але поки до цього дійшло, фашистівський рух, хоч нестримно ріс, перебував внутрішні несупокої. Мабуть саме тому, що розростався, могутнів, мусів перебути ці несупокої, це вияснення своєї постави: республіка чи монархія?

Цей рух, якого одинокою цілю була Італія понад усе, з усіх течій, мав найсильніші дві: фашизм і націоналізм. Фашисти схилилися до респу-

блики, націоналісти до монархії. І це страшно спричиняло внутрішню кризу.

Домашня війна дальше кипіла. Так, що уряд Бономі з великими труднощами довів до деякої погоди між соціялістами (які вже, на зразок фашистів, мали збройні відділи „Боевики народу“), фашистами і пополярі. Але в місцевості Сарцана відділи соціялістів кинулися на фашистів і багато їх вимордували. Це загостило відносини. Згоду Мусоліні зриває. Фашисти розбивають найсильніше гніздо соціялістів на всю Італію у місті Больонії. Потім у Ферарі. Фашизм стає щораз сильнішою ногою.

Осіною 1921 року в Римі відбувся конгрес усіх фашистів Італії. Прибуло вже 2200 гуртів, себто всіх членів боевиків було вже 310.000. (У 1919 було 20 гуртів — 17.000 членів.) На цьому конгресі фашизм ще більше зцілівся.

По цьому конгресі фашизм своїми відділами займає уже синдикати. І цей національний синдикалізм починає знову спочатку реорганізацію італійців усіх професій, але лиш одної віри в одноцілість політичного виховання, у продуктивну здатність, у національну свідомість і дисципліну.

Про національний синдикалізм Мусоліні говорив: „...буржуазія мусить рахуватися з тим, що в нації є й народ, маса, яка працює. Не можна й думати про могутність нації, коли ця працююча маса несупокійна, ледача... Тільки з масою, що буде зіллята з життям і історією нації ми зможемо створити закордонну політику“.

Розріст фашизму був такий могутній у тому, для фашизму, історичному 1921 році, тому, що всі обіцянки соціялістів на червоний рай завели. Зайняті фабрики не працювали, гріш падав, нужда росла. Маса відсахнулася від соціялістів.

У Міляні фашисти нападають на магістрацьку раду, яка вся була в руках соціялістів і пополярі. До будинку фашисти зненацька дістаються вікнами, з балькону, дверима. І так, а то й напастливіше, відбувається нагінка на соціялістів по всій Італії.

Мусоліні, який у часі внутрішньої кризи фашизму, яка опиралася більше на регіоналізмі, стояв немов з боку й поступав так, щоб цей регіоналізм знищити, — і саме тепер, коли ця хвиля здорового відруху шириться по всьому краю, бере все в руки, надає рамки дисципліни.

„Я є за найсуворішою дисципліною. Мусимо самі собі наложити залізну дисципліну, бо інакше не матимемо права наложити її усій нашій нації... Дисципліна мусить бути принята. Колиж не хочуть її прийняти, треба її настановити... І в одній догідній хвилині треба, щоби ця дисципліна виявила себе у якійсь формі, у вигляді сили й влади“.

І він ці вже багаті відділи фашистів топить у дисциплінарну цілість. Фашизмові тоді закидають, що насиллям поконує противника, що це неморально. Він відповідає:

„Насилля не є неморальне. Інколи насилля є моральне... Насилля треба примінити до конечности хвилини, але не робити з нього ніякої школи, ніякої доктрини, ні спорту“...

Врешті, він одинокий, що проникав тодішню італійську дійсність. Надто тоді в Італії були: „...заражений пролетаріят... буржуазія ще більше гниюча. Цей пролетаріят заслуговує на те, щоб його покарати, а потім дати йому можливість відродитися... А до буржуазії, що нас ненавидить, що робить усе можливе, щоб у наших рядах викликати нелад, що від учора ганебно кинулася до ніг антинаціональним силам, — до такої буржуазії ми не матимемо ні найменшого відруху милосердя“...

Ось такий був стан тодішньої Італії задурманої ще до того російським комунізмом. Недавно Мусоліні говорив:

„Італійці уже довше не можуть бути дурманені азійськими доктринами: дурними й злочинними в приміненні їх у практиці“.

Бо:

„Я уже сказав..., що сонце соціалізму вже зайшло. І то не лиш як партії, але й як філософії, доктрини“.

Між фашистами були сильні течії й проти папи. На це Мусоліні заявив:

„Ми бачимо у щасті католицизму, щастя Риму“.

Він розуміє католицизм, як найкращий чинник у поширюванні його ідеї фашизму. Його ідея мусіла ставати універсальна. Вже Момзен сказав: „Не може панувати в Римі той, що не має якоїсь універсальної ідеї“. А щоб його ідея стала ще сильнішою, він єднається з католицизмом. Чим ближче зближається час, в якому він займе владу, тим більше він зовсім явно виявляє свій нахил до диктатури. Каже:

„Ви знаєте, що я не боготворю нового божка, яким є: маса. Це витвір демократії й соціалізму. Лиш тому, що їх багато, мусить бути по їхньому? Ні, ніколи. В кожному випадку історія учить, що завсіди меншість, в початках непомітна, викликала глибокі зрушення в людській суспільності“.

Диктатуру він розуміє не як моноліт посеред пустелі, перед яким клячуть народ. Він розуміє диктатуру як піраміду, що від верху ступнево єрархіяма сходить злегка вниз аж до свого опертя широкого, сильного, як народ.

„Я є провідник, — каже, — що йде впереді, а не провідник, що йде ззаду. Я йду—також і в першу чергу — проти хвилі і ніколи не падаю духом

я завжди обережний, надто, коли змінний вітер напірає на вітрила мого щастя”.

У Міляні при „Іль Попольо д'Італія“ видає журнал „Джераркія“ („Єраркія“). І саме на сторінках цього журналу широко розводиться над формою управи державою. Тут пише:

„Фашизм може відчинити двері (до влади) правним ключем, але може бути примушений відчинити вибухом повстання“.

У той час у Римі повстає новий фашистівський щоденник „Іль Ляворо Фашіста“ („Фашистівська Праця“). А в Міляні фашисти нападають удруге на соціалістичний щоденник „Аванті“ і тепер уже доценту його нищать. Те саме роблять у Генуї з соціалістичним щоденником „Ляворо“.

Година рішучого, одностайного виступу фашистів зближається. По всій Італії фашисти займають почти, залізниці, фабрики. В „Іль Попольо д'Італія“ появляється заклик:

„Фашисти всієї Італії! З цього моменту уважайте себе матеріально й морально змобілізованими. Коли прийде потреба, прибіжите з швидкістю грому, збираючись у місцях, які вам будуть указані. І перед вашим поривом усе впаде!“

Предсідником міністрів був тоді Факта. Як дальше побачимо, цей міністр не здавав собі справи з важливості хвилі для Італії. Акція Мусоліні у двох роках кривавої боротьби здавила соціалістичну, демагогічну реакцію. Тепер він показував Італії одну дорогу спасення, що йшла все більше на право. Міністерювання Факти було вже лиш переходове.

Мусоліні з дорадниками назначили були день виступу на 21. жовтня. Поміркували, що за швидко. Їх виступ вносив, у їх неабияку сміливість, деякі сумніви.

„Перш усього, — каже історик, — чи регулярне військо сталоб по стороні уряду, чи по стороні фашистів?.. А моряки? Поліція? Інші партії? А роль?.. Припускаючи навіть, що з тріумфом фашизму Мусоліні стає на найвищий щабель влади — чи мав він спроможність виконати як найшвидше речі великі і видні; чи мав певність і рішучість духа і здатність до замотаних труднощів уряду, де завсіди переважають невблаганні технічні чинники і гроші? Такі думки переслідували політичних і воєнних провідників фашизму перед остаточною виступом“.

Секретаріят фашистівської партії заявив до відома всім, що при новій кризі кабінету, малиб дати фашистам пять місць у міністерському кабінеті. Це були практичні думки, а дійсність була інакша.

На 24 жовтня 1922 року назначено велике зібрання фашистів у Неаполі. Тут — уся його промова, кожне речення, кожне слово продумане: цей збір фашистів у Неаполі має історичне значіння. Бо тут він говорив ясно про свою ціль, виявив своє ясне відношення до монархії. І говорив не лиш до Італії, а до всеї Європи. Про монархію каже:

„Думаю, що можна буде відновити режим, лишаючи монархію... Мусимо мати відвагу бути монархістами!“

Він бачив, що йдучи за республіканськими ідеями, наткнувся на нові й то великі перепони на своєму шляху. Дальше він бачив, що головне лихо країни не в монархії: демократизм, парламентаризм руйнували Італію.

В Неаполі того дня говорив:

„Уся Італія глядить на цей наш збір... Колиб рішаючий удар залежав від сили, наша побіда! І кажу вам у цій великій святочній хвилині, що —

тут іде вже на дні, може й на години! — або дадуть нам уряд, або впадаючи до Риму самі його візьмемо! І з необхідности чину, що мусітиме пройти одночасно й у кожній частині Італії, де треба буде взяти за горло оту нужденну політичну клясу пануючих, — ви негайно вертайтеся на свої місця. Я вам кажу, впевняю вас і присягаю, що наказ, коли буде потреба, прийде!”

В Неаполі перед ним уже складають рапорт, перед ним переходять відділи фашистів, як військовий перегляд, витають його, як „Дуче“. Переходять відділи з найдальших закутин Італії. З округи Каллябрії провадить відділ священник Льодовіко Де Віто. Тут фашизм уже був представлений усіми — соціальними верствами Італії: інтелігент, старшина, студент, урядовець, селянин, робітник то що.

Наступила нова криза кабінету. Висували знову кількох кандидатів на прем'єр-міністра. Між ними кабінет: Саяндра і Мусоліні. Та Мусоліні не хотів і чути вже про мішаний кабінет. Казав:

„Не варта було мобілізувати фашистівське військо, робити революцію, мати вбитих для розв'язки: Саяндра-Мусоліні і чотири місця у міністерстві“.

Король, якого тими днями місяця жовтня не було в Римі, довідавшись про затяжну кризу кабінету, вертає у столицю. Ідуть переговори.

Мусоліні, вижидаючи дальших подій, що його понесуть до вершка влади сидить у Міляні.

ПОХІД НА РИМ.

XVI.

Тимчасом міністр Факта підсуває королеві до підпису акт, яким оголошувалося в Італії виїмковий стан. Король його не підписує. Мікеле Бянкі пере-стерігає Факта, що фашисти збіраються до походу

на Рим. Цей не вірить, а врешті каже, що буде захищати Рим. Бянкі заявляє що головою уряду може бути тільки Мусоліні.

Генеральний штаб фашистівських військ приставився у місті Перуджя, недалеко Риму. Це було ранком 27 жовтня 1922 р.

Вже дня 28 жовтня майже вся північна Італія, уся середня уже були в руках фашистів. І саме ця сила швидкості, з якою фашисти спонтанічно займали Італію, поставила перед Мусоліні: не приймати міністерства Салаяндра-Мусоліні, а: вся влада Мусоліні.

Квадрумвірат, у який входили: Мікеле Бянкі, він же генеральний секретар партії, генерал Де Боно, Де Веккі й Італьо Бальбо, видав відому відозву. У ній, між іншим, таке говориться:

„Фашисти! Італійці!

„Година рішучої баталії уже вибила. Чотири роки тому національне Військо в цих днях пішло в офензиву, яка закінчилася побідою. Сьогодні військо чорних сорочок, схоплює цю скалічену побіду й ідучи з нею на Рим, ставить її у славі на горі Кампідоліо. Від сьогодні військо фашистів змобілізоване. Воєнний стан фашизму входить у життя. По наказові Дуче влада військова, політична й адміністративна Управа Партії переходить у руки Квадрумвірату Таємного Ділання (Quadrumvirato Segreto d'Azione) з диктаторськм мандатом... Фашизм виступає не проти війська, але проти політичної верхівки невойовничих і нездатних, що за довгих чотири роки не зуміли дати нації уряду.

„Фашизм витягає свою шаблю, щоби розтяти гордійські вузли, яких уже дуже багато й які омотують і пригноблюють італійське життя...

„Фашисти всієї Італії!

„Духом і силою по римському держіться. Треба побідити. Побідимо.

„Хай живе Італія! Хай живе фашизм!“

Мусоліні видав наказ, що наступ має розпочатися перед північю з 27 на 28 жовтня.

Всі відділи фашистів середньої Італії наступали з півночі на Рим. Було їх тут 50.000. А відділи з півдня Італії зібралися у Неаполі. Відділи північної Італії, де більше є елементу комуністичного, дістали розпорядок не виступати проти соціалістів, а напірати — на військо й поліцію, щоб ці не могли переїхати на Рим проти фашистів. І саме в Міляні, в цій правдивій кузні фашизму, під проводом Мусоліні фашисти держать у напруженні військо й поліцію. Мусоліні в редакції відбирає усі вісти з міста і краю. Інколи виходить на вулицю, де стоять барикади — безпека редакції. Одного дня 28-го жовтня недалеко хтось вистрілив у напрямі барикади. Мусоліні з рушницею вискакує на барикаду. За ним молоденький фанатик фашист, бачучи, що Мусоліні виставляє себе на небезпеку, з поза плечей його зміряє рушницею до ворога і стріляє. Куля пролетіла біля голови Мусоліні дотикаючи волосся.

У Міляні закрили всі червоні щоденники. А для інших часописів призначили цензуру. Тільки один поважний щоденник „Коррієре делля Сера“, не принаючи цензури, вийшов з великими чорними наоловками, що закликали військо до виступлення роти фашистів. Сконфіскували. Директор протестував, а один із адютантів Мусоліні сказав:

„Що там, до біса, пане директоре, обходять нас ваші протести? Можемо закрити щоденник — а як треба то і самого редактора — бо тут іде про Італію“.

Тимчасом у Сполето в Тоскані фашисти зручно

нападають на казарму й здобувають три тисячі рушниць.

Наступ на Рим розвивався. Вранці 30. жовтня на Рим ішли три сильні кольони фашистського війська. Головна кольона мала 3.000 чорних сорочок. На цю кольону в ночі біля місцевости Ментана стріляють комуністи. Один фашист убитий, двох ранених. Комуністів ловлять і на місці розстрілюють. О 10 годині ранком 30. жовтня ця кольона уже під Римом і на вид міста, кричать: „Рим, Рим, Рим!“ Над рікою Анісне зупиняються. Перед ними дорога заложена кільчастими дротами. Видко королівську гвардію.

Вкоротці наведемо характеристичний лист генерального інспектора Боттая до генерала інспектора Іліорі:

„Мої люди хочуть наступати й увійти в Рим. І я з ними. Та остерігаю тебе, що цей наш рух може дуже вплинути погано на вислід політичних переговорів, що ведуться тепер і які є на шляху до повної побіди. ...Мусоліні є в Римі. І від нього дістанемо точний наказ, коли увійти в Рим. ...наказ, який напевно дістанемо від Мусоліні, як від голови уряду“.

Поки перші передові частини находилися під самим Римом, поїзди з краю привозили нові частини. А Мусоліні в Міляні ждав на поклик з Риму. Але казав:

„До Риму поякісь там парламентарні концесії не йду. Рушусь з Міляну лиш на те, щоби стати на чолі легіонів“.

Коли генерал-адютант короля телефонічно від короля кликав Мусоліні до Риму, цей відповів:

„Дуже добре. Дякуйте його Величності. Бажаю мати телеграфічно потвердження офіційно о мандату. Тоді зараз їду до Риму“.

Ідучи на стацію у Міляні, частини фашистів на radoщах окликували: „До Риму! До Риму!“

На стації сказав:

„Завтра рано Італія не матиме вже Міністерства — буде мати Уряд!“

А до начальника стації:

„Хочу виїхати точнісенько! Від тепер на будуче все мусить проходити досконало!“

І виїхав у напрямі: Рим.

Дня 29. жовтня у 7:40 годині ранку, до стації Чівітавеккія біля Риму прибув поїзд, що віз Мусоліні. Затрубили фашистівські фанфари й спів фашистівського гимну лунав по малій стації. Коли поїзд задержався, усе враз замовкло. Ждали його виходу з вагону. Вийшов. Був блідий, непорушний. Блищали остро чорні очі. Стояв біля останнього вагону й оглядав усіх. Був одягнутий у чорну сорочку. Стояв як статуя. Всі мовчали.

Команданти фашисти, привітавши його по римському, праву руку до гори, підійшли до нього й станули по боках на позір. Коли прапори схилюлися Мусоліні переглядав гоноровий відділ фашистів. Потім командантам сказав:

„...Приятелі! Його Величство король закликав мене до Риму створити Уряд. І я його створю. Від вас усіх вимагаю супокою, ладу й дисципліни. Бо ніщо не сміє зіпсути нашу побіду“.

Потім звернувся до фашистівських відділів:

„...фашисти! Наш рух побідив. Можна сказати, що ми побідили без удару. І ніколи, як тепер, фашизм став найвірнішим і найщирішим виразником найвищої національної свідомости!

„Уже мабуть знаєте, що його Величство Король... покликав мене до Риму творити Уряд.

„Поки утворю уряд ви лишаєтесь змобілізовані.

„Те, що ви здобули, те буде ваше. Але вима-

гаю найбільшої дисципліни, найбільшого ладу, найбільшої поваги.

„Італія уже в наших руках. І ми присягаємо повести її на шлях давньої могутності“!

І серед потужного крику захоплення сів до поїзду, що віз його до Риму.

По дорозі від часу до часу знімалися крики „Хай живе Дуче!“ фашистів, що берегли залізничий шлях.

У годині 10:42 ранку дня 29 жовтня 1922 на головний двірць столиці візжав Мусоліні, як голова уряду. Поїзд віхав серед могутніх окликів у честь Мусоліні. Коли він вийшов з вагону, до нього підійшли фашистівські достойники, між ними Мікеле Бянкі.

Мусоліні, побачивши полковника королівських військ, що виконував тут гонорову службу і який, привітав Мусоліні по фашистівськи, підійшов до нього і сказав:

„Входжу до Риму, як голова уряду. І перший мій привіт передаю хороброму війську. Хай живе Італія! Хай живе король!“

Зворушений полковник відповів:

„Італійське військо завжди готове виконати свою повинність“.

Мусоліні в оточенні своїх — і інших представників установ — вийшов на майдан перед станцією. Юрба в ентузіязмі ревла й оплескувала. Він упертим проникливим зором глядів на неї.

Біля королівської палати зібралася непроглядна юрба. При вході до палати держали лад частини фашистів і націоналістів. Коли надіхав Мусоліні юрба кричала: „Хай живе король! Хай живе Італія! Хай живе Мусоліні!“

До короля промовив Мусоліні отсими словами:
„Ваша Величність! прошу пробачення, що яв-

ляюся у чорній сорочці, як учасник бою на щастя, безкровного. Вашій Королівській Величностінесу Італію з піль Венеціанської Перемоги, знову освячену новими перемогами. І Вашої Королівської Величності я є вірний слуга.“

В той час юрба співала „Джйовінецца“.

А 31 жовтня перед королем і Мусоліні продефілювало сто тисяч молоді — чорних сорочок. Вечером же всі частини фашистів, по суворому наказові вождя, мусіли покинути Рим.

Син коваля Беніто Мусоліні почав нову сторінку історії нової Італії...

ДИКТАТОР ЯК ЛЮДИНА.

XVII.

Завжди велику цікавість серед загалу викликає щоденне життя, і звички великих людей. Чим людина славніша, тим цікавіша кожна звістка про її особисте життя. Ще до того ці всі правдиво великі люди, немов закриваються серпанком таємничости, загадковости. Тоді світ ще більше хоче проникнути поза заслону цієї загадковости.

Бувають випадки, коли велика людина коротко жила, не встигла, скажемо так, натворити цих цікавіших випадків своєї щоденщини. Тоді світ творить собі сам легенди про них.

Чому так світ цікавиться цими великими людьми? Бо справді могутня індивідуальність в щоденному житті вибивається, чим би це не було, понад увесь загал. Її забаганки, звички бувають часто чудні, а то й смішні, інколи й незрозумілі.

Чимало цікавого й про Мусоліні, як людину, вже встигло розповсюдитися. Ми скажемо тільки те, що буде найхарактеристичніше до його особи.

Ніколи його не цікавить минуле. „Знаєте, —

каже — я ніколи нічого не згадую. Минуле мене не цікавить, не існує для мене. Існує лиш майбутнє“. І біограф ще таке додає до цих його слів: „...це правда, він хоче жити з напруженням лиш для майбутнього, наказуючи мовчанку сумному відгомонові спогадів, який ослаблює боєвий дух ризика...“

Оминає людей, що дуже прихилються до нього Оминає приятельства. Над усе ненавидить зраду. Коли він переживає якусь зраду, у люті синіє, стає жахливий.

Не любить людей, що мають вдачу чваньків: „Не сміємо терпіти чванькуватости: нічиєї за ніяку ціну. Хто терпить чванькуватість другого, цей подлий чоловік!“

Своїє філософії, яку кладе в підставу фашизму, як ми вже бачили, не опирає на Євангелії Христа, алеж бо ще менше на толстоївській утопії: держава, це збір одиниць, тому „не вижидайте всього від батька-уряду, будьте сильні, коли хочете, щоб уряд був сильний“.

Обовязковий до невблаганности. Одного разу, в початках його диктаторства, увіходячи до одного з міністерств, спитав урядовця, що виходив о 10 годині ранку з бюро:

„Що це ви, ледві прийшли до бюро, вже собі виходите?“

„А щож це вас обходить? Піклуйтеся своїми ділами!“

„Авжеж, що обходить мене, я є Мусоліні. Шнуруйте до мого кабінету — там виясніте свій вчинок. Сором вам!“

Докладно слідкує сам особисто за світовою пресою. Докладно переглядає, а то й перечитує, усі фашистівські журнали і журнальчики.

Ніколи не є задоволений. „Я мушу бути

незадоволений. Горе тому, хто задоволений. Висуває живіт на здобуті становища і засипляє. Треба зорити, недовіряти і проникати вперед”.

Хотіли дати йому титул „дука ді Роді“, відмовивсь: „Я ще нічого не зробив, щоби заслужити на винагороду. На тепер одного прагну — працювати“.

Підчас свого побуту в окрузі Абрुцці — південь Італії — жінки, матері й вдови по впадших у війні, хотіли діткнутися його, як фетиша, реліквії: такий у них звичай.

В перших роках його влади один фашистівський щоденник оголосив читачам, щоб дали найкраще окреслення про Мусоліні. Мусоліні зателеграфував до префекта того міста: „Покличте того редактора до себе і скажіть йому, щоб замкнув цю рубрику про мене отакими словами: Бо п. Мусоліні заявляє, що він сам докладно не знає, що він є, — тож іще важче, щоби другі це знали. — Коли помістить цю заяву, припинить цю рубрику окреслення моєї особи, яку, як хтось схоче, може зробити за яких пятьдесят літ. Підписано: М у с о л і н і.“

Раз пропонували йому взяти до сенату якогось поважного пана. Сказав на це: „А вжеж що так: знає читати й писати?“

Один вірний йому фашист посилаючи йому привіт, накликає його, щоби міністром комунікації був неодмінно фашист „із перших днів“, (це діється ще в перших роках фашизму). На це Мусоліні відповідає, що постановляє призначити на це місце свого служачого при авті Кирила Т., „який при мені знаходиться від 1919 року, знає подорожувати й є дуже комунікативний“ (милий, „comunicativo“ відноситься до слова: „ministro delle comunicazioni“).

Мав у себе в хаті, ще в Міляні, молоду львицю. Коли вже була велика, віддав її до звіринця

в Римі. Туди заходив до неї. Пестив її, грався з нею. Директор городу остерігав: „Уважайте, що вона тепер велика, ну й інші вже старші чотири льви в клітці ще й незнають вас“. Директор говорив, та він мов не чув.

В одній прилюдній церемонії по майдані розійшлася небувала вістка: „Усміхнувся!“ „Хай же тобі! А яким сердитим роблять його фотографі, яким насупленим. Яж з ним розмавляв, дуже ввічливий“.

Одна селянка в Абруццях, пробившись крізь юрбу, сміло його зупинила і спитала: „І чому ж це всі портрети ваші такі погані? Завсіди оте насуплення!“ —

В розмові з відомою англійською феміністкою Лейди М., вона йому сказала:

„В Англії, з вашими ідеями не пішлоб вам так гладко“.

„Я до Англії не йду. Врешті не вірю, щоб навіть в Англії усі жінки були політичні балакунки. Булоб погано на світі, колиб ми муштини не находили в жінок відпочинку для наших душ“ — відповів Мусоліні.

МУСОЛІНІ ПРИ КЕРМІ.

ХІХ.

Дехто з теперішніх істориків каже, що Мусоліні був уже здатний кермувати урядом багато швидше перед походом на Рим. Був уже здатний, але Мусоліні ждав, щоб сильна хвиля національної революції, нищучи все кволе й німичне, винесла його на висоти влади. А маючи владу у своїх руках, зі своєю силою духа, геніяльною енергією вождя народу, — яким не кожному державному мужеві судило бути — поведе цілий край на такі шляхи, на яких він почне поступати вперед,

розростатися, набирати сили й поваги внутрі й за кордоном.

До першого свого кабінету міністрів він, не маючи стільки фашистів на міністерські становища, бере з поміж лібералів, націоналістів, радикалів. Але вони, під його неподатною волею стають лиш співробітниками: уряд зветься фашистівський. Можна врешті сміло сказати, що все те міністерство було в одній особі: Мусоліні. Себто Італією провадив фашизм, якого батьком є Мусоліні: ніяка метушня в Парляменті не могла вже повстати. Парлямент може ще говорити, але Мусоліні робить те, що відповідає його плянам, що змагають до майбутнього.

У своїй революції він користувався і старим матеріалом, що був живий, здатний, творчий. У своїй будові він ступнево, камінь до каміня ставив, щоб усе вище, до гори дійти. Мусоліні мав інстинкт, змисл проводу. Його оптимізм, довіря, те його свіже могутнє хоч у (*voglio!*) переходить у душу всього краю. Так, що й антифашисти втихомирилися, нічого не говорили.

Всякі страйки, які до приходу фашизму до влади, були просто заразою Італії, жахливою недугою, — тепер відразу зникли.

У 1923 році дві партії фашизм і націоналізм зливаються в одне тіло: у фашизм. Блакитні сорочки перейшли до чорних. Це був великий здобуток єдності творчого елемента.

Для запевнення себе, фашизм творить з молодих „Міліція Вольонтарія“. Ця формація створена й вишколена по військових зразках. Це військо — входить у всі важні клітини держави: залізниця, почта, фортеці, лісові установи, служба на кордонах. У лютні 1923 р. Мусоліні ліквідує остаточно

масонерію, якої, як ми вже згадували не терпів тоді коли ще був соціалістом.

Нарешті з приходом фашизму до влади „патріотизм, це вже не є сентимент монополізований (чи використований) містом: він стає скарбом — так же й села“.

У своїй першій мові в парламенті, Мусоліні сказав: „Нас питають про програми... Алеж бо Італії не бракує програм, а людей і хотіння примінювати ці програми... Для партії не є головна річ — програма, а дух чину“.

В Італії, де стільки населення, а такий недостаток засівної площі, фашистівський уряд усіма засобами береться до висушування цих вічних багон. Найбільше знані багна Ляціо, Понтійські болота. Сьогодні там — гарчать трактори, повстають нові міста. Ось хочби згадати славне нове місто Літторіо. Засаджується ці простори новими лісами — цебто засівають молодняк.

Сторожку увагу звернув Мусоліні, в першу чергу, на закордонну політику: „Не можна — каже — робити закордонної політики поки в краю нелад“.

Мусоліні, якого вічно болить, що Італія мало, а то й майже нічого не скористала з останньої війни, що не дали їй навіть того, що її справді належалося, і що все те з неможливості попередніх тодішніх урядів, каже:

„Трактати не є вічні, не є непорушні: це лиш частини історії, а не кінець історії. Виконувати їх, це значить: пробувати їх“.

Фашистівський уряд зважується на те, нащо перед ним ніякий уряд не міг зважитися: замирюється з папством. Це безперечно має великий вплив на внутрішню й закордонну політику і то хосенний вплив. Одним вчинком фашизм на підставі като-

лицизу стає загальніший, поширюється на Європу.

Дуже чуйну увагу звернув фашизм на школи. Перевів рішучі й глибокі зміни — реформи. В школах фашистів у першій мірі звертається пильну увагу на виховання волі — хотіння й характеру. В цій школі виховується нових громадян майбутньої Італії.

Дехто закидає фашизмові, що значіння одиниці, індивідуалізм, знищене. У своїй „Доктрина фашизму“ Мусоліні каже:

„У фашистівській Державі одиниця не є знищена, а навпаки побільшена... Фашистівська держава організує націю, але для одиниці лишає доволу широкі рямці. Обмежено лиш нехосенну й шкідливі свободу, але підставову свободу заховано.“

В іншому творі каже:

„Держава, це не якась партія. Держава, це національний колектив, що єднає усіх, перевищає усіх, захищає усіх і стає проти когоч не було, що зважується виступити проти незайманої суверенности цієї Держави“.

Щирий і відданий співробітник Мусоліні у провіді державою був його брат Арнальдо, який умер у 1931 році. По смерті брата Мусоліні пише спогади, в яких з кожної сторінки бачимо глибоким, здавленим болем. І в цих спогадах каже:

„За цілих дванацять років Арнальдо був моїм найціннішим співробітником... Співробітник у найширшому розумінні цього слова. Він щоденно приносив свій камінь до моєї будови“.

І справді, в цих листах Арнальда до брата диктатора щораз вичитуєте поради, пляни; то знову немов гамує нестримний запал Мусоліні.

Врешті, в запалі цієї праці віднови, фашизм дістає несподіваний удар. По виборах 1924 році невідомі люди підступно замордували посла соціаліста Джякомо Маттеотті. Злочинців ставлять перед суд

засуджують. У той час Арнальдо Мусоліні пише братові, що треба звернути увагу на цей непевний, темний елемент, що, як виявила подія з Маттеотті, знаходиться в рядах фашистів. Цей злочин викликає завзяту боротьбу всіх досі не втихомирених політичних напрямків проти фашизму. В краю і за кордоном. Непевні, слабші елементи втікають з рядів фашизму. Мусоліні обвинувачують, що він є посередньою причиною злочину. Кажуть поставити його перед найвищий суд. Здавалось — погано. Та Мусоліні підждав дещо, щоби вгомонілися вороги фашизму. Коли він побачив, що всі ці соціалісти знають лиш одно: кричати, але нездатні виступати, взятись за рішуче діло, бо вони розкладені, немічні, — завдає їм останній удар. Всі часописи ворожі замикає, іншим накладає цензуру: Провідників ворожого руху засилає, або виселює з краю. Слабі крикуни, за якими він довго либонь слідив, чи вони ще здатні до діла, — скінчили так, як повинні були скінчити. Бо соціалісти колиб були сильні, ще могли булиб, по смерті Маттеотті виступити. Цеж був час, що — як сам Мусоліні сказав, було „глибоке моральне захитання в масах італійського народу“. Цю подію відчула Італія й на закордонній політиці.

Та після цього влада Мусоліні з новим прибором сил, ще певніше стає на ноги. Нові сили, вже тільки фашистівські, увіходять до уряду. І пішла дальше, на хвилю зупинена, праця фашизму, яка з 1926 роком робить великі поступи.

Закидали фашизмові, що він здавив у собі життя усіх інших партій, що не дає їм свободи розвитку. Він відповідає:

„... не можемо дати волі тим, що вихіснувалиб її лиш на те, щоб нас замордувати. Ось саме в цьому й криється глупота ліберальної держави“.

В дальшому розрості фашизм, як колись з

руху переходить у партію, так тепер з партії переливається у Державу.

У цьому розрості фашизму Мусоліні сміє твердити:

„Ідея Москви, це страшний крок вперед, з яким наступає зломання карку. Ідея Риму, це похід сильних полків легіонів. Москва вовтузиться, Рим росте“.

Одиниця і держава, які досі були роз'єднані, або лихо з'єднанні, тепер єднаються в одно тіло через синдикати, над якими верхує Держава. Сама Держава слідкує, щоб робітник, селянин не був використований. З днем 21 квітня 1926 року появилася „Карта дель лаворо“, в якій голоситься, що „етичні засади опираються на концепції синдикальній і державній фашизму“. І, послідовно, твориться міністерство Корпорації.

Він проголосив, що праця в усіх формах — інтелектуальна, технічна й фізична — є суспільний обов'язок. Синдикати — узнані й контрольовані державою — були вертикальним об'єднанням: або працьодавців або робітників. Над ними — об'єднання поземне: і підприємців і робітників в корпораціях рільничій, промисловій, торговельній, банківій і пр. Реформі присвячувала ідея — солідарности всіх чинників продукції через узгіднення їх протилежних інтересів. Деструктивна для нації ідея клясової боротьби — відкидалася. Справа продукції домінувала над усім, але в цій справі мав право голосу не лиш підприємець, але й робітник.

Ті, що були в Італії перед війною, чи ті, що перебували в ній по війні хоч пять, шість років, — порівнюючи з минулими роками, бачать, як цей край тепер розрісся. На кожному кроці чується, що ота щоденна творча енергія народу скермована в одно русло: для розросту нації.

Останні успіхи талії на полі міжнародної світової політики, найкраще самі говорять про сучасний стан краю. Щоби держава мала вплив на міжнародну політику світа, мусить бути справді сильна й загосподарена в себе в хаті.

Дж. Мацціні говорить, що життя людини, це місія. Так розуміє життя й Мусоліні. А щоб цю місію людина вм'яла виконати, мусить розуміти, що життя це безупинна щоденна боротьба, рух. Коли фінляндський філософ просив Мусоліні, щоби йому даз коротке окреслення фашизму, цей сказав:

„Ми є проти вигод життя!“

Це зовсім не те, що проповідують соціалізм, комунізм. У цьому окресленні почувається охоту, силу, нестримне бажання жити на те лиш, щоби щоденно бачити прояви життя в його безупинній боротьбі.

Мусоліні це гасло вщипляє в молодий народ Італії. Виховує у нього змисл безупинного розуміння що:

„Нація є тоді велика, коли силу свого духа переводить у дійсність“.

Рим, травень, 1933.

З М І С Т.

Передмова	стор.	5
I Рід	"	6
II. Дитячий вік	"	12
III. З рідної хати у світ	"	14
IV. По скінченні школи за кордоном Італії	"	24
V. Знову в Італії	"	26
VI. У вирі політичного життя	"	29
VII. За редакторським столиком	"	33
VIII. Світова війна 1914 року	"	37
IX. Провідник нової правди	"	42
X. В боєвій лінії	"	49
XI. Перемога і безладдя	"	55
XII. Мусоліні й Україна	"	57
XIII. Час домашньої війни	"	62
XIV. Провідник фашизму, посол	"	64
XV. Фашизм на шляху до влади	"	70
XVI. Похід на Рим	"	76
XVII. Диктатор як людина	"	79
XVIII Мусоліні при кермі	"	
Бібліографія	"	

БІБЛІОГРАФІЯ,

- Benito Mussolini: *Tempi della Rivoluzione fascista.* (Ed. „Alpes“, Milano, MCMXXX.).
- Йогож: *I discorsi della Rivoluzione.* (Ediz. „Alpes“ Milano, MCMXXVIII).
- Йогож: *Il mio diario di guerra.* MCMXV — MCMXVIII. (Libreria del Littorio, Roma).
- Йогож: *Vita di Arnaldo.* (Milano, 1932-XI).
- Йогож: *La dottrina del Fascismo. Con una storia del movimento fascista di Gioachino Volpe.* (Ediz. Fratelli Treves, Milano Roma, 1932-X.).
- Margherita G Sarfatti: *Dux.* (Ediz. Mondadori, Milano MCMXXVI.).
- Carlo Delcroix: *Un uomo e un popolo.* (Vallecchi editore, Firenze).
- Emilio Ludwig: *Colloqui con Mussolini.* (A. Mondadori, Editore).
- Pietro Caporilli: *Il fascismo ei giovani.* („Novissima“, Roma, Anno X.).
- *** „La civiltà fascista“. (Unione tipografico-
editrice. Torino — 1928.). Збірна об-
ємиста праця.
- Giuseppe Mazzini: *Filosofia* (vol. primo). (c. Ed. Sonzogno, Milano).
- Olindo Giacobbe: *La vita di Benito Mussolini.* C. Ed. „Il Sagittario“, Roma).
- G. Peytavi: *De Faugères: Mussolini.* (La Caravalle 6, rue Bezout, Paris—14 e).
- Олександр Мицюк: *Фашизм.* (Прага 1930. Накладом автора).
- Tadeusz Dzieduszycki: *Teorja ruchu faszystowskiego i państwa syndykalistycznego.* (Warszawa, F. Hoesick. 1927.).

